

INDHOLD

1	Indledning	3
<hr/>		
1.1	Problemfelt	3
1.2	Projektets normative og analytiske ramme	6
1.2.1	Normativt udgangspunkt og erkendelsesinteresser	6
1.2.2	Identifikation af problemstillingen: En poststrukturalistisk optik	7
1.3	Den teoretiske ramme: Det Radikale Demokrati	10
1.3.1	Diskurs og artikulation	11
1.3.2	At udvide det politiske	13
1.3.3	Frihed og lighed – medborgerskab i Det Radikale Demokrati	15
1.3.4	Præcisering af projektets normative udgangspunkt: Ligestilling	18
1.4	Projektdesign	18
2	Debatten om Loven om Kunstig Befrugtning	24
<hr/>		
2.1	Metode	24
2.1.1	Teoretiske indgangsvinkler – en analysestrategi	25
2.1.2	Overvejelser over materialet	28
2.1.3	Samspil mellem teori og empiri	30
2.1.4	Opbygning af analysepræsentationen	31
2.2	Kampen om familien – fronterne	31
2.2.1	Kernefamiliediskursen	32
2.2.2	Udfordrerdiskursen	35
2.3	Fronterne mødes på banen: afgrænsning af sundhedssektorens rolle	37
2.3.1	Afgrænsning: sygdom/sundhed og naturligt/unaturligt	38
2.3.2	Alle skal stilles lige!	41
2.4	Den generelle familie og ”afvigerne”	42
2.5	Debatten om Loven om Kunstig Befrugtning i ligestillingsperspektiv	45
3	Den Moderne Forfatning	47
<hr/>		
3.1	Renselse og oversættelse	48

3.2	Fremkomsten af distinktionen mellem natur og det samfundsmæssige	50
3.3	Kernefamiliediskursens styrke i lyset af Den Moderne Forfatning	54
4	Feminismens løsning – med Mouffe i front	58
<hr/>		
4.1	Mod en antiessentialistisk forståelse af kroppen	59
4.2	Feminisme og liberalisering af familienormerne a la Chantal Mouffe	61
4.3	Kroppenes status	63
5	Kroppenes agens	66
<hr/>		
5.1	Materialiteten som grænsedrager	67
5.2	At politisere kroppen – uden at blive essentialist	68
6	Den konstruktivistiske blindgyde	70
<hr/>		
6.1	The Science Wars	70
6.2	Feminismen og The Science Wars	73
6.3	En ny magtforståelse: Materiel-diskursiv magt	77
7	Det kropslige produktionsapparat	78
<hr/>		
7.1	Hierarkiseringen af befrugtningsformerne og det kropslige produktionsapparat	79
7.2	Udvidelsen af de diskursive mulighedsbetingelser. At italesætte kroppens agens og teknologiens muligheder	83
8	Konklusion	87
9	Litteraturliste	89
<hr/>		

1 INDLEDNING

1.1 PROBLEMFELT

Da den daværende Sundhedsminister i 1996 fremsatte sit første forslag til lov om kunstig befrugtning i forbindelse med lægelig behandling, diagnostik, forskning mv. (LKB), markerede det, at de familienormer, som ellers hidtil har dannet grundlag for den danske velfærdsstat (Stormhøj 2006: 127), er til genforhandling. Den heteroseksuelle kernefamilie, som for de fleste tages for givet som en naturlig grundenhed i samfundet, har i stigende grad igennem de sidste årtier været til diskussion.

Diskussionerne er især forårsaget af de muligheder for alternative familiedannelser, som reproduktionsteknologien giver. Før det var muligt på sundhedsmæssig forsvarlig vis og indenfor praktisk og økonomisk realistiske rammer at befrugte en kvinde på anden vis end ved samleje med en mand, var det vanskeligt i radikal forstand at forestille sig alternativer til den heteroseksuelle kernefamilie. Ganske vist eksisterede muligheden for kollektiver, adoption, plejefamilier, defamilier osv., men disse stillede ikke spørgsmålstejn ved det heteroseksuelle samleje som forudsætningen for at sætte børn i verden, og truede således ikke radikalt den heteroseksuelle kernefamilienorm.

Nu har vi imidlertid i kraft af reproduktionsteknologien muligheden for netop i mere radikal forstand at tænke i nye familieformer. Og det er en politisk beslutning om og hvordan, vi vil benytte os af denne mulighed. Dog har der i den politiske behandling af teknologien – den demokratiske stillingtagen til reguleringen af kunstig befrugtning – vist sig en konservatisme uden lige. Selvom det oprindelige lovforslag ikke regulerede

hvem, der kunne benytte sig af teknologien og dermed ikke diskriminerede ikke-heteroseksuelle kvinder og singlekvinder, blev det inden lovens vedtagelse tilføjet, at den lægelige behandling med kunstig befrugtning kun må tilbydes "kvinder, som er gift, eller som lever sammen med en mand i et ægteskabslignende forhold" (Lov 460/10.06.1997: § 3). Loven levner et hul, idet den kun omhandler lægebehandling, og det står derfor enhver jordemoder – eller cykelhandler for den sags skyld, den simple kunstige inseminering er ikke en kompliceret affære – frit for at behandle lesbiske og lesbiske med teknologien. Men loven instituerer en undertrykkende norm om, at den heteroseksuelle kernefamilie er den normale familief orm. Der er siden stillet adskillige lovforslag om ændring af netop parforholdskravet, men det synes meget, meget vanskeligt at rokke ved forestillingen om, at den eneste familief orm, som staten bør yde opbakning, er den heteroseksuelle kernefamilie – for parforholdskravet består endnu.

Begrundelserne for dette kan for mestedelen ledes tilbage til en forestilling om den heteroseksuelle kernefamilie som den "naturlige" familie. En forestilling, som understøttes af en forestilling om, at den biologiske befrugtning - som danner grundlag for den heteroseksuelle kernefamilie – er den naturlige måde at reproducere sig på, hvorimod den kunstige befrugtning – som kan danne grundlag for lesbiske- og singlefamilier - er unaturlig. Her åbenbares en interessant problemstilling; for når noget betragtes som "det naturlige", betragtes det netop som indiskutabelt, apolitisk - som noget, der ikke kan gøres til genstand for forhandling. Normen om den heteroseksuelle kernefamilie er i dette perspektiv en undertrykkende magt, som legitimerer nogle positioner (kernefamilien) og marginaliserer andre (lesbiske- og singlefamilier) igennem naturaliserings- og normaliserings-processer. Velfærdsstaten er på én gang katalysator og omdrejningspunkt for disse processer i kraft af dens institutionalisering af normen igennem lov og praksis; den omtalte behandling af LKB er netop udtryk for en sådan institutionaliseringsproces. Teknologiens åbning af muligheden for alternative familienormer har således ikke været tilstrækkeligt til reelt at stille spørgsmålstejn ved, hvorvidt kernefamilien er den bedste familief orm.

Den praktiske mulighed for noget nyt, som teknologien bringer, skal nemlig gå hånd i hånd med en mere radikal stillen spørgsmålstejn ved forestillingen om, at den

heteroseksuelle kernefamilie og den biologiske befrugtning som understøtter den, er noget naturligt og dermed indiskutabelt, som ophæves til moral. Først da kan vi betragte kunstig befrugtning som mere end blot en mulighed for udskejelser i forhold til normen: Som en mulighed for netop at udvide normen, således at lesbiske- og singlefamilier ligestilles som ligeværdige familieformer med kernefamilien.

Vi ønsker med dette projekt at bidrage til denne liberalisering af familienormerne. Vi ønsker at se på, hvordan reproduktionsteknologien giver mulighed for forhandling af de undertrykkende familienormer, hvilke barrierer der er for at denne forhandling kan ske, samt hvilke nye forståelser af kroppe og teknologi og relationen imellem disse, som kan medvirke til at teknologien ikke alene bringes til demokratisk diskussion, men også åbner op for en radikal demokratisering af de normer, den vedrører. Som led i denne mission vil vi fremover benævne det, som traditionelt betegnes ”kunstig befrugtning” som ”teknologisk assisteret befrugtning”, netop for ikke at reproducere forestillingen om, at denne befrugtning er mindre naturlig, mindre god.

Dette leder os frem til følgende problemformulering:

Hvordan kan teknologisk assisteret befrugtning skabe mulighed for en liberalisering af familienormerne, så lesbiske- og singlefamilier ligestilles med kernefamilien?

Afgrænsning:

Den liberalisering af familienormerne, der her er tale om, er ikke udtryk for en afgrænsning af hvilke familieformer, vi giver vores støtte. Vi er fortalere for, at det skal være muligt at praktisere familier på så mange forskellige måder, som der måtte eksistere ønske om det (naturligvis under forudsætning af, at alle implicerede parter har interesse heri). Teknologien kan fx også give bøsser mulighed for at skabe familie. Blot afgrænser vi os med dette projekt til at beskæftige os med de familier, som det muligt at skabe vha. teknologisk assisteret befrugtning og som ikke implicerer rugemoderskab. En afgrænsning som ganske enkelt handler om at afgrænse de implikationer, der skal tages stilling til, for til gengæld at kunne fokusere på den diskussion, som bliver central i projektet.

I samme åndedrag skal det for god ordens skyld nævnes, at vi ikke mener, at man ikke kan kalde sig en familie, hvis der ikke indgår børn i samlivskonstellationen. En familie kan være mange ting. Men for nemheds skyld vil vi igennem rapporten benævne den samlivsform, hvor børn og voksne lever sammen, som ”familie”.

1.2 PROJEKTETS NORMATIVE OG ANALYTISKE RAMME

I det følgende vil vi diskutere vores normative standpunkt i forhold til den problemstilling, som er skitseret ovenfor i problemfeltet og i komprimeret form i problemformuleringen. Vi vil vise, hvordan dette har dannet grundlag for vores erkendelsesinteresser, og hvorledes vi på denne baggrund har valgt hvilket analytisk blik, vi går til problemstillingen med samt hvilken specifik teoretisk ramme, der danner grundlag for projektet. Således er det hensigten, at læseren efter at have læst dette skal have et overblik over præmisserne for projektdesignet, som vil blive præsenteret efterfølgende.

1.2.1 NORMATIVT UDGANGSPUNKT OG ERKENDELSESINTERESSER

Vi anser den diskrimination af lesbiske- og singlefamilier, som institueres med LKB § 3 stk 2 (parforholdskravet) som problematisk, idet vi er modstandere af en snæver forståelse af kernefamilien som det bedste udgangspunkt for et barns opvækst. Vi mener, at der ikke er belæg for at mene, at et barn får en bedre opvækst i den traditionelle kernefamilie end i andre familiekonstellationer, og plæderer derfor for en ligestilling af familienormerne, som altså også skal slå igennem i den formelle ret til behandling for barnløshed. Vi betragter parforholdskravet som værende en differentiering i borgernes lige adgang til medicinsk behandling i Danmark og dermed som et demokratisk problem, fordi visse grupper i samfundet bliver diskrimineret på baggrund af seksuel orientering eller civilstatus i forhold til idealet om, at alle borgere har lige ret til lægehjælp.

Vi ser således os selv som en del af en kamp for en liberalisering af familienormerne, der de senere år er blevet aktualiseret, fordi teknologisk innovation i højere grad har gjort det muligt indenfor en økonomisk realistisk og sundhedsmæssigt forsvarlig ramme

at skabe børn uden et forudgående samleje mellem en mand og en kvinde. Vi arbejder for en identitetsmæssig ligestilling, dvs anerkendelsen af alle identiteter som ligeværdige, således at seksualitet og civil status ikke er grundlag for differentiering – heller ikke i forhold til adgang til og finansiering af behandling med teknologisk assisteret til behandling. Vi mener, at velfærdsstaten bør arbejde for denne identitetsmæssige ligestilling. Dels igennem en ligestilling ift de civile rettigheder; dvs *lige* ret for alle – uanset seksualitet og civil status - til at leve leve det liv, de ønsker, og dermed at benytte en teknologi. Dels via socio-økonomisk ligestilling; dvs *lige* ret for alle – uanset seksualitet og civil status - til at få finansieret behandlingen med denne teknologi.

Ud fra dette normative standpunkt formes vores erkendelsesinteresser. Vi ønsker at finde ud af, hvorledes den teknologisk assisterede befrugtning kan bidrage til at åbne op for en identitetsmæssig ligestilling af lesbiske- og singlefamilier i forhold til den heteroseksuelle kernefamilie. I den forbindelse ønsker vi derfor at undersøge, hvorfor kernefamilien – som det institueres med parforholdskravet – har status som en norm for befolkningen. Og vi ønsker at se på, hvorledes denne norm i kraft af de teknologiske muligheder er til forhandling – netop i forbindelse med forslaget om ophævelse af parforholdskravet. På baggrund af dette ønsker vi at diskutere, hvorledes den teknologisk assisterede befrugtning kan medvirke til, at demokratisere og liberalisere familieområdet via genforhandling af familienormerne. Det er således den identitetsmæssige lige-stilling af familieformerne, der er vores mål og dermed vores normative udgangspunkt. En lige-stilling, som kan fremmes via reproduktionsteknologien, men kun hvis familieformerne ligestilles i reguleringen af denne teknologi: i LKB.

1.2.2 IDENTIFIKATION AF PROBLEMSTILLINGEN: EN POSTSTRUKTURALISTISK OPTIK

Vi har valgt at anskue problemstillingen ud fra en poststrukturalistisk optik. Denne vinkel giver os mulighed for at for at forstå ”normer for familieformer” i et bredere styringsmæssigt perspektiv ud fra ideen om governmentality, som Foucault oprindeligt lancerede (Stormhøj 2006: 115). Den giver os også mulighed for at identificere de

forskellige normer for familieformer, der kæmper, ved at anskue dem som stridende politiske diskurser (nærmere redegørelse for, hvad vi forstår ved diskurser, følger). Desuden giver den antiessentialisme, der kendetegner alle poststrukturalistiske retninger (Stormhøj 2006: 165) os et kritisk perspektiv på de sociale kategorier, som fx mand, kvinde, kernefamilie osv, som i empirien betragtes som selvfølgelige eller ligefrem ”naturbestemte”.

Governmentalityperspektivet giver os det første teoretiske blik på normer for familieformer: Vi forstår de normer for familieformer, som vi ser i empirien, ud fra et reguleringsperspektiv, der ligger i forlængelse af Foucaults. Vi har ladet os inspirere af en tidligere undersøgelse af den danske velfærdsstats styring af reproduktionen og tager her udgangspunkt i dennes brug af det foucaultianske perspektiv (se Stormhøj 2001 og 2006). Foucault forbinder magtudøvelse, forstået som regulerende og normaliserende teknikker i det moderne, med produktion af viden om bl.a. seksualitet, forplantning og køn. Dette giver os et kritisk perspektiv, som gør os i stand til at se, hvordan normer for familiedannelse og disses forbindelse med forskellige forplantningsteknikker konstrueres gennem velfærdspolitik, og hvordan der udøves magt, forstået som regulering af familielivet, ved at definere kernefamilien som den ”normale” familie. Vi ser dette udtrykt konkret i LKB § 3 stk 2, som stiller krav om, at en kvinde indgår i et heteroseksuelt parforhold, hvis hun skal modtage behandling med teknologisk assisteret befrugtning af en læge. Ved at forbinde styring (govern) med en bestemt måde at tænke på (mentality) etablerer Foucault en bestemt form for magtanalyse ved at sige, at man kun kan undersøge styringsteknikker ved at analysere de vidensformer, som understøtter dem (Stormhøj 2006: 115). I vores analytiske perspektiv vil vores udgangspunkt således være, at der er et objekt (befolkningen), der skal styres efter et bestemt mål (en sund, arbejdsdygtig befolkning) ved en bestemt teknik (reproduktion). Vi ser således normer for måder at reproducere sig på og danne familier på som en måde at styre befolkningen. Dels ved gennem lovgivning at skabe rammer for hvem og hvordan, man kan reproducere sig, dels ved at sundhedssektoren producerer af viden og teknologi, der understøtter de ved lovgivning institutionaliserede reproduktionspraksisser. Vi ser således parforholdskravet som et udtryk for en velfærdsstatslig regulering af befolkningen, der danner rammer for, hvad et familieliv kan og bør være. På den måde

anser vi LKB som udtryk for en politisk diskurs, der gennem institutionalisering (her konkret lovgivning) styrer befolkningen.

Denne politiske diskurs møder dog modstand. Parforholdskravet har siden sin indførelse været til forhandling gentagne gange. Med vores diskursteoretiske indgangsvinkel kan vi indentificere de stridende politiske diskurser om familienormer, som udspiller sig i empirien (den nyligste folketingsdebat (a 27.04.06) om forslag om ophævelse af parforholdskravet i LKB samt Det Ethiske Råds redegørelse om emnet fra 2001). Den poststrukturalistiske vinkel bliver således via diskursanalyse en metode til at identificere forskellige politiske strømninger, deres meningshorisont og de afgrænsninger, som de foretager ift andre diskurser. I samspil med governmentality-perspektivet kan vi bruge dette til at forstå de normer, som er på spil, og som gennem institutionalisering vil påvirke objektet for styring: Befolkningen. Umiddelbart er vi jo forundrede over, at parforholdskravet bliver opretholdt i den danske lovgivning. Med et poststrukturalistisk perspektiv håber vi gennem en hegemonianalyse (se metodeafsnittet forud for diskursanalysen for en nærmere redegørelse for begrebet) at blive i stand til nærmere at identificere, hvorfor kerne-familien stadig opretholdes som en norm i velfærdsstaten, selvom der er politisk forhandling og dermed modstand mod denne norm.

Det sidste, som diskursperspektivet kan bibringe os, er et kritisk perspektiv på de sociale kategorier, som optræder i empirien og som vi ser som afgørende for, hvad diskurserne strukturerer sig omkring. Alle poststrukturalistiske retninger har antifundamentalisme og antiessentialisme til fælles (Stormhøj 2006: 165). Det vil sige, at man stiller sig kritisk overfor alt, hvad der anses for at være ”naturligt”, acceptabelt, hensigtsmæssigt, værdifuldt osv. Man stiller sig samtidigt kritisk overfor sociale kategorier, som ethvert samfund ganske vist må konstruere for at kunne skabe social orden, men som samtidigt kan begrænse de enkelte identiteter (Stormhøj 2006: 20). Det er fx kategorier som ”mand”, ”kvinde”, ”kernefamilie”, ”lesbisk” osv. Poststrukturalistiske retninger bestræber sig på at afdække, hvad der gør, at vi opfatter sådanne kategorier som sande og indretter vores hverdag efter de handlingsanvisninger, som ligger i kategorierne (Stormhøj 2006: 20). Ved at opspore kategorierne som historisk og socialt konstruerede, institutionaliserede normer bliver det muligt at stille

spørgsmålstegn ved samfundets sociale orden. Indsigten i, at disse kategorier altså ikke er givne, men derimod et resultat af sociale magtprocesser som indstifter en bestemt orden, giver mulighed for at udvide mulighederne for, hvad man kan tænke og gøre. I forhold til vores normative sigte - en liberalisering af familienormerne - giver poststrukturalismen os således en kritisk mulighed for at stille spørgsmålstegn ved kernefamilien som en norm, der regulerer vores adfærd som borgere. Ved at pege på normerne for familiedannelse som værende resultat af en diskursiv magtudøvelse ser vi altså et forandringspotentiale. For således kan vi bevidstliggørelse om og måske endog forandre af disse normer ved at pege muligheden for at få børn på andre måder end via den biologiske befrugtning.

Dette er de overordnede perspektiver, vi anskuer problemstillingen ud fra. I det følgende vil vi redegøre nærmere for, hvordan vores problemformulering og normative udgangspunkt hænger sammen med hvilke poststrukturalistiske teoretikere, vi har valgt at bruge, og hvordan vi mener, at disse kan bidrage til et svar på problemformuleringen.

1.3 DEN TEORETISKE RAMME: DET RADIKALE DEMOKRATI

Vi har indtil videre vist, hvordan en poststrukturalistisk indgangsvinkel til problemstillingen er brugbar, både fordi den gør os i stand til at sætte normerne for familieformer ind i et velfærdsstatsligt poststrukturalistisk styringsperspektiv, fordi den giver os en metode til at identificere de forskellige strømninger, vi ser i empirien og definere, hvori de består (politiske diskurser), og fordi poststrukturalistiske perspektiver indeholder et kritisk potentiale, som vi kan bruge i forhold til vores normative sigte: En ligestilling af familienormerne. Hermed har vi opridset, hvordan vi anskuer problemstillingen, men ikke argumenteret for hvilke specifikke teorier, vi bruger indenfor de mange poststrukturalistiske traditioner.

I valget af hvilke poststrukturalistiske tilgange, vi går til problemstillingen med, er der to forhold, der gør sig gældende: For det første har vi brug for redskaber til at forstå hvorledes og hvorfor visse familienormer opnår særstatus i forhold til andre. Vi behøver altså redskaber til at identificere de diskursive magtforhold. For det andet har vi brug for

at begrebsliggøre og operationalisere vores normative udgangspunkt vha. et demokratiperspektiv, som harmonerer med vores ide om, hvori ligestilling består og vores antiessentialistiske tilgang til de sociale kategorier, som kommer til udtryk i empirien.

Vi har derfor taget fat i Ernesto Laclau og Chantal Mouffes ideal om Det Radikale Plurale Demokrati og deres hertil tæt forbundne diskursteori. Vi vil i det følgende redegøre for, hvordan dette tilsammen bidrager til en besvarelse af problemformuleringen og harmonerer med vores normative forståelse af ligestilling. Denne redegørelse vil blive uddybet igennem rapporten, efterhånden som henholdsvis deres diskursteoretiske tilgang og demokrati- og ligestillingsbegreber bliver relevante.

Det Radikale Demokrati er Laclau og Mouffes indlæg i debatten om tidens demokratiproblemer, såsom faldende tilslutning til partierne, fagforeningernes krise, religiøse grupperinger frem for klassegrupperinger osv. Deres anbefaling er, at demokratiet skal radikaliseres, hvilket vil sige, at det skal nå både bredere ud og dybere ud (Dreyer Hansen m.fl. 2002: 11). Flere områder af samfundet skal demokratiseres og nogle områder skal demokratiseres mere. Deres syn på demokratiet hænger tæt sammen med deres analytiske indgangsvinkel til samfundet, nemlig deres fortolkning af de poststrukturalistiske retninger (samt visse strukturelle marxistiske tænkere, som de omtænker – men det er ikke så vigtigt i vores sammenhæng) (Dreyer Hansen m.fl. 2002: 11). Den politiske ide og den analytiske indgangsvinkel spiller hele tiden sammen i deres bud på et bedre demokrati. Før vi redegør nærmere for Det Radikale Demokrati, vil vi derfor dvæle lidt ved denne analytiske indgangsvinkel, da denne er afgørende for formuleringen af Det Radikale Demokrati.

1.3.1 DISKURS OG ARTIKULATION

Laclau og Mouffe er optagede af, hvad politik overhovedet er. Deres konklusion er, at politik ikke kan forstås som et overbygningsfænomen ift et civilsamfund. Det er ikke blot staten eller det demokratisk valgte parlament, der fremsætter retningslinjer for befolkningen. I stedet ser de politik som en praksis, der indstifter og forandrer den sociale orden – en praksis, der er grundlæggende for samfundet og al handling. Dvs at

politikken har *primat* (Dreyer Hansen m.fl. 2002: 13) - alle sociale forhold er baseret på politik.

Allerede her tydeliggøres deres poststrukturalistiske optik. Da alle sociale handlinger og forhold er et resultat af politik, er de socialt konstruerede – og dermed ikke-essentielle. Dette ses også i deres ide om hvilket organ, de mener, at politik udfolder igennem: Stridende diskurser. De er ift dette stærkt inspirerede af Foucault og definerer diskurser som mængder af udsagn i bestemte indbyrdes relationer. Udsagnene bestemmer, *hvad* der tales om, mens tegnenes forhold til hinanden i udsagnet er *måden*, hvorpå der tales på *om* noget (Dreyer Hansen m.fl. 2002: 14). Eller med Laclau og Mouffes egne ord: ”*Den strukturerede totalitet, som er resultatet af denne artikulatoriske praksis, vil vi kalde for diskurs*” (Laclau & Mouffe 2002: 52). Vi vender straks tilbage til, hvad artikulatorisk praksis er og hvilken relevans, det har for diskurser og Det Radikale Demokrati. Først kan vi dog konkludere, at Laclau og Mouffe forstår diskurser som udsagn, der består af bestemte tegn, der sættes i et bestemt forhold til hinanden og derfor giver en bestemt mening – en ”struktureret totalitet”, der ved sin politiske karakter påvirker den sociale orden. Vha. denne tilgang vil vi forsøge at forstå, hvad der udfolder sig i empirien. Desuden danner begrebet den første byggesten i vores demokratiforståelse: Diskurser er det medium, igennem hvilket den politiske praksis udfoldes.

Først vil vi forklare, hvad den artikulatoriske praksis er, og hvordan den hænger sammen med Laclau og Mouffes mål om at radikalisere demokratiet. Vha. Laclau og Mouffes citat ovenfor, hvor en diskurs ses som resultat af den artikulatoriske praksis, kan vi præcisere nærmere, hvori den består: Artikulation er den måde, hvorpå man sætter tegnene i et udsagn sammen - hvordan man sammenkæder dem. Enhver artikulation eller ethvert udsagn sætter elementerne i udsagnet sammen på en ny måde og er dermed hele tiden med til at modificere udsagnet – at opfinde begreberne på ny. Det er for Laclau og Mouffe aldrig forudbestemt, hvordan man artikulerer - hvordan man præcist sammensætter tegnene i et udsagn (Dreyer Hansen m.fl. 2002: 14). Sociale forhold struktureres gennem politik, og politik er dermed den handling, som konstituerer den sociale orden. Dvs det sociale er ikke afhængigt af en objektiv

nødvendighed, fx at al politisk praksis er bestemt af de sociale klasser, der vil bekæmpe hinanden på en bestemt måde, som vil føre til proletariatets sejr over bourgeoisiet. Politik er praksis og kommer til udtryk i diskurser – diskurser som er opbygget af bestemte artikulationer. Det vil sige, at artikulatorisk praksis er den måde, hvorpå man skaber en diskurs ved at sætte de tegn, som et udsagn (artikulation) indeholder, sammen på en sådan måde, at de modificeres - får en ny identitet (Jørgensen og Phillips 1999: 38).

Laclau og Mouffe forstår således artikulatorisk praksis som alt socialt (Laclau & Mouffe 2002: 64). Eftersom politik har primat og konstituerer det sociale, så *eksisterer* der ikke noget udenfor artikulationen af dette: Det er ikke muligt at forstå noget, uden at det er blevet artikuleret. Alt, hvad der eksisterer, er alt, hvad der er blevet artikuleret, og dermed er det også indvævet i en bestemt diskurs – i en bestemt meningsdannelse. For god ordens skyld skal det siges, at Laclau og Mouffe ikke af den grund mener, at objekter uden for tanken ikke eksisterer - det gør de ”givetvis” (Laclau og Mouffe 2002: 56). Men objekterne konstituerer sig først som objekter, når de artikuleres og dermed indlejres i en diskurs (Laclau & Mouffe 2002: 56). Vi har altså ingen direkte adgang til den fysiske verden, men forstår den kun diskursivt medieret.

Denne antiessentialistiske tilgang til det sociale hænger tæt sammen med idéen om en radikaliserings af demokratiet. Da artikulation handler om, hvordan tegnene i et udsagn sættes i forhold til hinanden og hvorledes dette etablerer diskursen, som er det medie, hvorigennem politik fremsættes, så er det politisk mulige stort set uden grænser. Det er de konkrete artikulationer og de konkrete handlinger, der sætter rammerne for, hvad der er politisk muligt (Dreyer Hansen m.fl. 2002: 14). Da ingen politisk handling fører tilbage til en objektiv nødvendighed, til et samfund, som *er* på en bestemt måde – det er som vi artikulerer det – er der ingen grænser for, hvordan vi (om)skaber den sociale orden.

1.3.2 AT UDVIDE DET POLITISKE

Nu kan vi så begynde at forstå, hvad det vil sige at radikaliserer demokratiet: Vi skal ved artikulation udvide mulighederne for, hvad der er politisk muligt og derved

demokratisere de felter af samfundslivet (fx markedet), som nu slet ikke eller kun delvist er demokratiseret. Da alt er politisk, kan man nemlig ikke forstå de felter af samfundslivet, der ikke er demokratiserede som felter, hvor det politiske ”holder op” og det ”private” eller ”apolitiske” begynder. I stedet må man i Laclau og Mouffe’sk optik forstå dem på en anden måde. Derfor introduceres begrebet hegemoni. Hegemoni er, når det lykkes at fastlægge alle tegnene i et udsagn på en sådan måde, at alle (implicerede) accepterer diskursen og retter sig efter den i deres handlinger og udsagn (Jørgensen og Phillips 1999: 60f). I vores projekt er ideen om kernefamilien et eksempel på et vellykket hegemoni, som blev fast etableret efter 2. verdenskrig (Stormhøj 2006: 125), og som til trods for mange ændringer i dens konkrete indhold er forblevet et familieideal i Danmark. Hegemoni vil altså sige fravær af politisk kamp, fordi en hegemonisk intervention er lykkedes. En hegemonisk intervention sker ved, at man inddrager elementer, som før lå uden for den hegemoniske diskurs - dvs reartikulerer eller modificerer diskursen, så den fastlægger tegnene i forhold til hinanden sådan, at alle forstår sig selv inden for den samme diskurs og handler derefter. En hegemonisk intervention er således en magtudøvelse. Der er blevet skabt en form for konsensus, men dette konsensus bygger på, at en diskurs er blevet den styrende, den magthavende: Hegemonisk.

Som vi før har beskrevet, henviser ingen diskurser, ingen måder at artikulere sig på, til en objektiv nødvendighed eller virkelighed. Man har blot etableret hegemonisk enighed om, hvordan man forholder sig, *som om* det refererede til en objektiv virkelighed (Phillips & Jørgensen 1999 48). Objektivitet er for Laclau og Mouffe derfor kun ”aflejret diskurs”. Dvs en hegemonisk ide om, hvordan samfundet er skruet sammen og hvordan man derfor bør forholde sig til det. Men da det ikke refererer til en objektiv virkelighed, er det altid åbent for reartikulationer, der kan opløse hegemoniet. Og det er i udnyttelsen af denne mulighed, den politiske kamp består. Det er her, der er mulighed for at radikalisere demokratiet. Laclau og Mouffes fokus ift demokratiet er således magtkampen mellem de forskellige politiske diskurser og hvordan de kæmper om at skabe hegemoni. Denne kamp kaldes *antagonisme*. Antagonismer opstår, når det indenfor en diskurs ikke er muligt at rumme to forståelser eller to identiteter – når den ene forståelse gør den anden forståelse umulig (Jørgensen og Phillips 1999: 60). Fx er

det ikke muligt både at anse kernefamilien som den eneste legitime familieform og samtidig mene at familieformer, der bygger på andre konstellationer, skal fremmes. Disse to forståelser står i et antagonistisk forhold og kan kun enes ved en reartikulation af diskurserne gennem en hegemonisk intervention, der formår at fastlægge tegnene på en ny måde, så alle kan rummes indenfor samme diskurs. I det nævnte eksempel kan en hegemonisk intervention bestå i, at staten inddrages som et medierende tegn i diskursen, således at kernefamilien fortsat betragtes som den eneste legitime familie, som staten derfor støtter, men at andre familieformer kan praktiseres som en del af en privatssfære, som staten ikke blander sig i og ikke støtter (eksempelvis finansielt).

Når nogle felter ikke betragtes som politiske og ikke er underlagt demokratisk kritik skyldes det, at der indenfor feltet hersker hegemoni. I dette projekt vil det vise sig, at alle diskurser strukturerer sig efter en hegemonisk metadiskurs om, at den biologisk befrugtning er ”naturlig” og dermed rigtig, mens teknologisk assisteret befrugtning er ”unaturlig” og dermed mindre rigtig. Dette er et hegemoni, der får sociale konsekvenser, idet det betyder en udelukkelse af visse identiteter fra behandling. Den biologiske befrugtning fremstår således som ”naturlig”, noget man ikke kan stille spørgsmålstejn ved, men vi skal netop stille spørgsmålstejn ved den, hvis vi vil radikaliserer demokratiet.

At radikaliserer demokratiet handler nemlig om at udvide mulighederne for, hvad der er politisk og dermed kan gøres til genstand for kritik og politisk kamp. Det Radikale Demokrati indebærer, at alle institutioner og rutiner i samfundet altid skal være kritiserbare – alt skal kunne problematiseres. Og det kan det netop, fordi alt er socialt konstrueret, diskursivt medieret (Madsbjerg 2002: 245). Alt er omfattet af diskurs og kan derfor reartikuleres: Vi, offentligheden, kan skabe nye diskurser via reartikulation om den sociale orden og derved omskabe og udvide hegemonierne.

1.3.3 FRIHED OG LIGHED – MEDBORGERSKAB I DET RADIKALE DEMOKRATI

I forståelsen af hvad det er, der skal nedbrydes, ligger også Det Radikale Demokratis friheds- og lighedsbegreb. Det Radikale Demokratis nedbrydelse af hegemonierne og

gøren dem til genstand for politisk kamp skal selvfølgelig skabe *mere* demokrati. Heri ligger der en fortolkning af de fleste demokratiforståelsers grundbegreber: Frihed og lighed. For selvom Laclau og Mouffe har en antiessentialistisk tilgang til samfundet og dets sociale kategorier, betyder det ikke, at de finder det lige gyldigt, hvordan samfundet indrettes eller hvilke hegemonier, man skal prøve at opløse og hvilke, det er hensigtsmæssigt at skabe. Især Chantal Mouffe har beskæftiget sig med normativ politisk filosofi. Hun har siden deres fælles bog ”Hegemony and Socialist Strategy” (Laclau og Mouffe 1985) - hvor de tegner konturerne af Det Radikale Demokrati med fokus på diskursbegrebet og udvidelsen af det politiske - prøvet at explicitere indholdet af Det Radikale Demokrati nærmere, bl.a ved at beskrive Det Radikale Demokratis ide om et medborgerskab (Dreyer Hansen m.fl 2002: 31).

I dette projekt, der i høj grad centrerer sig om borgernes ligestilling, er Mouffes medborgerskabs-forståelse netop relevant, fordi den indfanger ligestillingen af identiteter, som netop er den dimension, vi mangler for at kunne problematisere den diskrimination, som singler og lesbiske udsættes for gennem LKB. Derfor tager vi fat i Mouffes radikale medborgerskabsbegreb.

Som udgangspunkt stiller Mouffe sig som fortalere for det parlamentariske demokrati som en ramme, hvorigennem Det Radikale Demokrati institutionaliseres via en gradvis udvidelse af de områder i samfundet, der bliver demokratisk styrede. Kampen for udvidelsen af det politiske skal således tæmmes af det parlamentariske demokrati, der udstikker spillereglerne for, hvordan kampene kan foregå – så Mouffes vision ender altså ikke med blodig revolution (Dreyer Hansen m.fl 2002: 32). Men selvom Mouffe tilslutter sig det parlamentariske demokrati, betyder det ikke, at hun udelukkende lægger sig inden for en traditionel liberal opfattelse af lighed og rettigheder. Snarere ser hun det liberale, civile universelle rettighedsbegreb - hvor alle borgere er frie og lige til at forfølge deres ønsker i livet og er beskyttet mod overgreb af Forfatningen - som den grundsten, hvorpå hun bygger sit radikale medborgerskab (Mouffe 1992: 226).

Det centrale for Mouffes radikale medborgerskabsbegreb er, at medborgerskabet ikke skal være hverken en snæver definition af et sæt civile rettigheder (som i den liberale

opfattelse) eller det fælles bedste som stående over den individuelle frihed (som i det kommunitaristiske medborgerskabsbegreb) (Mouffe 1992: 235). I stedet skal medborgerskabet konstrueres som en diskursiv, antiessentiel identitet, som enhver borger er indlejret i, uanset hendes eller hans øvrige funktioner i samfundet. Medborgerskabet er en politisk identitet, der kommer til udtryk i den konkrete situation, hvor borgeren befinder sig i et undertrykkelsesforhold. Det vil sige, at det, der binder befolkningen sammen i samfundet, er en alles ret til aktivt at artikulere deres krav eller utilfredsheder i den konkrete form, det måtte komme til udtryk i en given situation (Mouffe 1992: 235). Det gør det muligt for de enkelte at følge deres konkrete mål, som ikke er defineret ud fra fælles bedste – noget sådant kan ikke opstilles uden at det vil blive undertrykkende for nogle – men til gengæld sikrer, at man i den situation, man er i, altid må artikulere sine krav og opponere mod undertrykkelse.

Denne ret til opposition mod undertrykkelse i den form, det måtte komme til udtryk, skal dog ikke forstås således, at de enkelte identiteter skal kæmpe mod undertrykkelsen alene. Det er ikke en dekonstruktion af ”et fælles” som sådan. I stedet skal de identiteter, der føler sig undertrykte i givne situationer, forme kollektive identiteter, hvorfra de kan artikulere deres krav. Det vil sige, at man stadig i Det Radikale Demokrati kan tale om kollektive identiteter som ”kvinder”, ”homoseksuelle”, ”arbejdere” osv, men at disse identiteter netop skal være fælles i deres kamp mod undertrykkelse - ikke fordi de besidder andre fælles egenskaber med den gruppe, de kæmper sammen med end den undertrykkelse, de er udsat for. De skal konstruere en fælles politisk identitet, en fælles politisk diskurs, hvorigennem de artikulere deres krav (Mouffe 1992: 236).

Det radikale medborgerskab anerkender således det enkelte individs frihed og rettigheder, men dette kan ikke stå alene. Der skal samtidig konstrueres en identitet blandt medborgerne til at engagere sig kollektivt og kæmpe mod de dominansforhold, som man som identitet måtte befinde sig i, via artikulation af denne gruppes krav – uden at disse krav skal referere til *hele* samfundets fælles bedste. Vi kan således genkende mange af elementerne i det radikale medborgerskab fra vores beskrivelse af Det Radikale Demokrati: Kampen er igen det centrale. Kampen mod undertrykkelse, eller -

som vi nu kan sige det - kampen for at opløse de hegemonier, der på den ene eller anden måde i konkrete situationer ekskluderer eller undertrykker bestemte identiteter i at forfølge deres mål i livet. Dette skal ske gennem en artikulation af krav fra de undertrykte identiteter, der i dette mål må indgå i et kollektiv mod undertrykkelsen, men som ikke af den grund skal forstås som fastfrosne, essentialistiske identiteter.

1.3.4 PRÆCISERING AF PROJEKTETS NORMATIVE UDGANGSPUNKT: LIGESTILLING

Vha. Mouffes medborgerskabsbegreb og governmentalityperspektivet kan vi således præcisere vores normative udgangspunkt og vores analytiske indgangsvinkel nærmere: Vi forstår kampen for en ligestilling af lesbiske- og singlefamilier i forhold til LKB som en kamp om ligestilling af plurale identiteter. En identitetsmæssig ligestilling som forudsætter, at staten instituerer denne ligestilling i form af en ligestilling i forhold til civile og socio-økonomiske rettigheder. Det ulighedsforhold, som fremkommer med parforholdskravet i LKB, er udtryk for en statsligt institueret samfundsmæssig norm vedrørende familieformer, som undertrykker lesbiske- og singlefamilier i forhold til den heteroseksuelle kernefamilie. Og ophævelsen af denne institutionaliserede undertrykkelse er derfor den første forudsætning for en identitetsmæssige ligestilling af lesbiske- og singlefamilier med heteroseksuelle kernefamilier. Såfremt den civile ligestilling opnåes – dvs ophævelsen af parforholdskravet og dermed en ligestilling ift retten til at leve den identitet, man ønsker – er næste skridt at opnå socio-økonomisk ligestilling: En ligestilling af familieformerne ift ret til offentligt finansieret behandling. Først da udnyttes teknologiens potentiale for en praktisk ligestilling af familieformerne – dvs lige muligheder for at reproducere sig uanset seksuel praksis og civil status. Og først da kan teknologien medvirke til en liberalisering af familienormerne, så lesbiske- og singlefamilier opfattes som ligeværdige identiteter.

1.4 PROJEKTDISIGN

Vi vil i det følgende forklare, hvorledes vi gennem rapporten skridt for skridt bevæger os frem mod en besvarelse af problemformuleringen, og hvorledes de enkelte skridt hænger sammen med den normative og analytiske ramme, vi har lagt om projektet, som blev præsenteret i det foregående.

Rapporten er opbygget som en processuel erkendelse. Vi har i de foregående afsnit beskrevet, hvordan vores tilgang til problemstillingen er et mix mellem henholdsvis en normativ problemløsning og deraf følgende normativt ønske om en liberalisering af instituerede familienormer, og en poststrukturalistisk analytisk tilgang, både i forhold til præciseringen af det normative grundlag, vores demokratiforståelse, og den metodiske tilgang. Når vi med projektet bevæger os frem mod en besvarelse af problemformuleringen: *"Hvordan skaber teknologisk assisteret befrugtning mulighed for en liberalisering af familienormerne, så lesbiske- og singlefamilier ligestilles med kernefamilien?"*, er det således dette mix, som er afgørende for, at vi bevæger os frem, som vi gør. Det er hele tiden den antiessentialistiske forståelse af verden og Det Radikale Demokratis fordring om at udvide det politiske, som ligger til grund for de valg, vi tager i projektet mht. hvad det er for arbejds spørgsmål, vi stiller undervejs og hvilken empiri og teori, vi inddrager.

Vores empiriske grundlag er Folketingets debat om ophævelse af parforholdskravet (Folketingsdebatten af 27.04.05, se bilag 1) og Det Ethiske Råds redegørelse *"Ethiske problemstillinger i forhold til kunstig befrugtning – Ret til børn = ret til at få hjælp til at få børn?"* (Det Ethiske Råd 2001). Ethisk Råd er vejledende organ for Folketinget, og sidestilles i projektet hermed, idet det er de samme temaer og holdninger, som repræsenteres heri (denne sidestilling begrundes nærmere i metodeafsnittet for den empiriske analyse). I Ethisk Råds og Folketingets diskussioner vedr. anvendelsen af teknologien kan vi på én gang se, hvorledes teknologien bringer normer til forhandling og hvorledes denne forhandling munder ud i en lovgivning, som instituerer en norm for befolkningen. Igennem en diskursanalyse af denne empiri vil vi derfor identificere, hvad det er for forestillinger (diskurser), som forhindrer, at teknologisk assisteret befrugtning *skaber mulighed for en liberalisering af familienormerne så lesbiske- og singlefamilier ligestilles med kernefamilien.*

Empirien fungerer som et afsæt for en større teoretisk diskussion af på hvilken måde, vi må anskue teknologi og krop for at skabe ligestilling. En diskussion der også implicerer en problematisering af de teoretiske indgangsvinkler (de poststrukturalistiske), som vi

ansker problemstillingen med. Således er rapporten opbygget som en processuel erkendelse: Med afsæt i vores normative og analytiske ramme identificerer vi problemstillingen nærmere i empirien, og bringer denne erkendelse videre i en videnskabsteoretisk diskussion af forskellige perspektiver på krop og teknologi i forhold til vores normative sigte: At liberalisere familienormerne i et radikalt demokratisk perspektiv. Denne opbygning er et analytisk greb til at opstille projektets centrale diskussion: Hvorledes vi må betragte teknologien på en ny måde for at udnytte dens frigørelsespotentialer.

For at hjælpe læseren til at forstå, hvordan vi bevæger os fremad i erkendelserne (og i rapporten) følger herefter en oversigt over rapporten, som viser erkendelseskæden for projektet. Det er vores forhåbning, at det overblik, denne oversigt giver læseren, vil gøre det mere klart under læsningen af rapporten, hvorfor vi bevæger os frem, som vi gør.

Kapitel 2: Debatten om loven om kunstig befrugtning

Som første led i at besvare problemformuleringen vil vi i dette kapitel se på, hvorledes debatten om teknologisk assisteret befrugtning forløber. Med parforholdskravet i LKB institueres kernefamilienormen således, at teknologiens potentiale for en liberalisering af familienormerne hæmmes. Vi vil derfor forsøge at identificere *hvorfor lesbiske- og singlefamilier ikke ligestilles med kernefamilien i forhold til reguleringen af teknologien* – vi vil forstå hvilke barrierer, der forhindrer, at teknologien ikke giver anledning til en radikal ligestilling af familieformerne.

Igennem en diskursanalyse af Folketingets nyligste debat vedr. parforholdskravet i LKB og Etisk Råds redegørelse fra 2001 om loven identificerer vi, at det, der forhindrer, at teknologiens potentiale som katalysator for en liberalisering af familienormerne realiseres, er en hegemonisk diskurs om, at den biologiske befrugtning er ”naturlig” og derfor bedre, hvorimod den teknologisk assisterede befrugtning er ”unaturlig” og dermed dårligere. En hierarkisering som opretholder forestillingen om kernefamilien – som skabes via biologisk befrugtning – som den normale familie.

Kapitlet er projektets empiriske afsæt. Som det vil fremgå af det følgende, danner denne empiriske identifikation af problemet afsæt for en teoretisk informering og diskussion af, hvorledes denne diskurs kan udfordres, således at den teknologisk assisterede befrugtning kan skabe *mulighed for en liberalisering af familienormerne, så lesbiske- og singlefamilier ligestilles med kernefamilien.*

Kapitel 3: Den Moderne Forfatning

I dette kapitel sætter vi diskursanalysens resultater i et teoretisk perspektiv. Spørgsmålet er her, *hvorledes vi teoretisk kan forstå den hegemoniske diskurs, vi identificerede i debatten vedr. parforholdskravet i LKB.* Til dette formål inddrager vi den franske vidensantropolog Bruno Latour, som netop vha. sin teori om Den Moderne Forfatning indfanger, hvorfor man i det Moderne (hvorindenfor debatten bevæger sig) opererer med en kategorisering af ”det naturlige” og ”det unaturlige” samt hvorledes dette er problematisk.

Vha. hans teorier forstår vi diskursanalysens resultater: Hierarkiseringen af befrugtningsformerne indebærer, at den biologiske befrugtning betragtes som apolitisk, som angivende retningen for en slags naturens orden, hvorimod den teknologisk assisterede befrugtning betragtes som politisk – en menneskelig intervention i naturens orden. Derfor ophøjes de muligheder, de biologiske kroppe giver for reproduktion, til en moral, som betyder, at de biologiske kroppe kommer til at determinere, hvorledes vi forstår os selv socialt – og hvilke sociale hierarkier, vi indstifter.

Ved at belyse diskursanalysens resultater vha. Latours teori, kan vi således identificere det problem, som skal løses, for at den teknologisk assisterede befrugtning kan skabe *mulighed for en liberalisering af familienormerne, så lesbiske- og singlefamilier ligestilles med kernefamilien: nemlig hvordan kan vi gøre os fri af de biologiske kroppe sociale determination, som består pga. den moralske status, vi tillægger de biologiske kroppe?*

Kapitel 4: Feminismens løsning – med Chantal Mouffe i front

Vi griber derfor fat i den del af den feministiske teoritradition, som netop har beskæftiget sig med spørgsmålet om, hvordan vi kan gøre os fri af de biologiske kropes sociale determination. Formålet med dette kapitel er dels at belyse disse strømninger i feminismen (som i dag repræsenteres ved de poststrukturalistiske, antiessentialistiske feminismer, med Chantal Mouffe som én af frontkæmperne) samt at diskutere denne tilgangs potentiale i forhold til den konkrete problemstilling, vi arbejder med.

Chantal Mouffes bud på en løsning på de sociale kropes determination er, at vi afskriver enhver forestilling om køn som noget fast – herunder de biologiske kropes betydning - til fordel for en forståelse af køn, seksualitets - og familienormer som diskursive konstruktioner, der skaber undertrykkende magtforhold i konkrete relationer.

Imidlertid har vi i diskursanalysen set, at debatten netop centrerer sig om de muligheder, de biologiske kroppe giver os. Og dermed er det den moralske status, den fysiske krops begrænsninger tillægges – som en norm – vi skal problematisere. Men for at kunne gøre dette må vi kunne italesætte, at fysiske kroppe sætter begrænsninger – dog uden at disse begrænsninger bliver socialt determinerende. *Vi må finde en måde at tale om kroppenes begrænsninger på, som netop problematiserer den status, vi tillægger dem, så vi vha. teknologien gør os fri af de biologiske kropes sociale determination.*

Kapitel 5: Kroppenes agens

Vi vender derfor blikket mod en anden teoretisk tradition, end den poststrukturalistiske: Science and Technology Studies, repræsenteret ved Bruno Latour og Donna Haraway. Disse arbejder med den samme antiessentialistiske tilgang som poststrukturalismen, men har en anden materialitetsforståelse, som gør, at vi kan italesætte materialitetens begrænsninger uden at begrænse vores muligheder for forandring. I dette perspektiv skabes magten – den magt, som undertrykker lesbiske- og singlefamilier i forhold til kernefamilien - i materielt-diskursive relationer.

Formålet med dette kapitel er at præsentere denne tilgang og belyse, hvorledes denne giver os mulighed for at forstå verden på en ny måde, som gør os fri af kroppenes

sociale determination, men anerkender, at den fysiske krop har en betydning og arbejder aktivt med dette forhold.

Kapitel 6: Den konstruktivistiske blindgyde

Vha. Latours teorier om The Science Wars vil vi nu teoretisere det problem, som Chantal Mouffe og hendes poststrukturalistiske ideer løber ind i ift til vores problemstilling om hierarkisering af befrugtningsformerne: Afskrivningen af materialitetens betydning og dermed afskrivningen af at balnde sig i debatten om hvilke status, vi skal tillægge kroppenes agens. Latour mener, at den moderne diskussion mellem henholdsvis en realitisk vs. en konstruktivistisk tilgang til kroppe og køn, hvor poststrukturalismen placerer sig i den rent konstruktivistiske lejr, hviler på en fejlagtig præmis: At hvis materialiteten tildeles betydning, hvis den forstås som havende agens, sætter denne betydning absolutte grænser for vores muligheder.

Det er således denne forestilling, som forhindrer Mouffe – som poststrukturalistisk feminist – i at stille spørgsmålstegn ved den grundlæggende forestilling, som konstituerer problemet: Den objektivisering af de biologiske kroppes agens (ved det at denne agens betragtes som apolitisk og ophæves til moral), som danner grundlag for forestillingen om den heteroseksuelle kernefamilie som den ”rigtige” familie. En forestilling som betyder, at teknologien ikke *skaber mulighed for en liberalisering af familienormerne, så lesbiske- og singlefamilier ligestilles med kernefamilien*, men blot indtager en underordnet status i hierarkiseringen af befrugtningsformerne, således at den undertrykkende kernefamilienorm bevares.

Kapitel 7: En ny magtforståelse: Det kropslige produktionsapparat

Med denne erkendelse kan vi nu belyse, hvorledes vi vha. en anden - eller udvidet - magtforståelse, operationaliseret ved Donna Haraways begreb om ”det kropslige produktionsapparat” som inddrager materialiteten, kan forstå og udfordre det hegemoni, vi identificerede i diskursanalysen af debatten vedr. parforholdskravet i LKB. Det hegemoni, som forhindrer realiseringen af teknologiens potentialie for at *skabe mulighed for en liberalisering af familienormerne, så lesbiske- og singlefamilier ligestilles med kernefamilien*.

2 DEBATTEN OM LOVEN OM KUNSTIG BEFRUGTNING

Det følgende kapitel indeholder en diskursanalyse af Det Etske Råds redegørelse om teknologisk assisteret befrugtning og den nuværende LKB, samt Folketingsdebatten 27.04.05 om ophævelse af parforholdskravet i LKB. Vha. diskursanalysen vil vi afdække den forhandling af familienormerne, som foranlediges af LKB. Hvad er det faktisk, der foregår, når der forhandles om familienormer og hvad forhandles der om? Hvilke diskurser har hegemonisk status og på hvilke præmisser har de opnået dette? Desuden diskuteres sidst i kapitlet analysens resultater i lyset af de radikalt demokratiske medborgerskabsforståelses ligestillingsbegreb. Først vil vi dog redegøre for, hvordan vi metodisk er gået til værks i udarbejdelsen af analysen, samt diskutere, hvordan vi anskuer den empiri, der ligger til grund for analysen.

2.1 METODE

I denne diskursanalyse af Etisk Råds redegørelse vedr. LKB, "Etske problemstillinger vedrørende kunstig befrugtning. Ret til at få børn = ret til hjælp til at få børn?" (Det Etske Råd 2001) og den nyligste folketingsdebatten om en evt. ophævelse af parforholdskravet i LKB (Folketingsdebatten af 27.04.05) tager vi første spadestik til at besvare problemformuleringen: *Hvordan kan teknologisk assisteret befrugtning skabe mulighed for en liberalisering af familienormerne, så lesbiske- og singlefamilier ligestilles med kernefamilien?*

Analysen er en hegemoni-analyse. Det vil sige en analyse af hvordan bestemte diskursive strategier formår at skabe og fastholde en bestemt hierarkisk struktur i forhold til en bestemt problemstilling (Dyrberg, Hansen og Torfing 2000: 322). Dvs, at vi vil se på de forskellige normer om familieformer, der kommer til udtryk i empirien, og

hvordan de ordner sig i et subtilt hierarkisk system. Et hierarkisk system, hvor de dominerende (familie)normer konstituerer sig i forhold til de underordnede og som bygger på politiske beslutninger og eksklusioner.

I forhold til vores ligestillingsforståelse og vores anti-fundamentalistiske kritiske indgangsvinkel til projektet vil vi efterfølgende problematisere analysens resultater.

2.1.1 TEORETISKE INDGANGSVINKLER – EN ANALYSESTRATEGI

Som kort nævnt i ovenstående er denne analyse en hegemonianalyse af de diskurser om familieformer, som kommer til udtryk i vores empiri. Men hvorfor har vi valgt denne teoretiske tilgang og hvad betyder den for hvad og hvordan vi analyserer?

Vi ser det som vores opgave i denne del af analysen på kryds og tværs at vise, hvordan myter om familieliv og myter om det teknologiske og det biologiske samt dets relation til dikotomien naturligt/unaturligt begrænser visse samfundsgruppers handlemuligheder i forhold til at danne familie. Dette skal undersøges i to fora, hvor der sker en meget synlig institutionalisering af normer (de gøres fx til love). Vores udgangspunkt og motivation for analysen er, som beskrevet i redegørelsen for Laclau og Mouffes demokratiteori, at vi forstår den politiske kamp som en kamp om at fastlægge sprogtegnenes betydning så fast som muligt (Jørgensen og Philips 1999: 36). For det er netop sådanne kampe om betydningsfastlæggelse, vi med empirien har fat i. Fra Laclau og Mouffe ved vi desuden, at resultatet af disse kampe får sociale konsekvenser (Jørgensen og Phillips 1999: 51), hvilket i vores tilfælde som sagt vil sige, at visse familieformer og befrugtningsformer bliver nedvurderet eller ligefrem ekskluderet. Det er desuden vores mission - igen inspireret af Laclau og Mouffe - at prøve at "røkke" ved disse fastlæggelser af betydning om familiedannelse ved at vise den kontingente karakter af de hegemonier, vi ser i empirien.

Laclau og Mouffes teori om Det Radikale Demokrati og de dertilhørende diskursanalytiske begreber bliver det udgangspunkt, som vi bruger for at operationalisere vores erkendelsesinteresser i forhold til diskursanalysen med. Vi har dog også inddraget et par andre metodiske begreber, som vi har hentet fra lignende

analyser af politiske diskurser om familieformer (fx Stormhøj 2001). Vores analyse vil i høj grad centrere sig om begreberne:

- problemrepræsentation
- myte
- den konstitutive andethed
- naturalisering
- hegemoni, dislokationer og kontingens

Hvorfor så netop disse begreber fra det meget omfangsrige begrebsapparat? Her skal vi kigge nærmere på den præcise karakter af de diskurser, der udgør vores analysegenstand. Vores analysegenstand kan ses som stridende, politiske diskurser i forhold til en bestemt lovgivningssituation (Stormhøj 2006: 129). Det vil sige, at diskurserne alle som genstandfelt har et bestemt socialt aspekt, som på den ene eller anden måde påkalder sig styring. Her bliver begreberne problemrepræsentation og myte relevant.

Problemrepræsentationen er, som navnet antyder, den måde, hvorpå en given politisk diskurs præsenterer sit problem, og anviser dermed også hvem eller hvad, der skal gøres til genstand for reguleringen og hvordan (Stormhøj 2006: 130). Det vil sige, at en given problemrepræsentation både indeholder problemet og dets løsning. Problemrepræsentation kan derfor i vores analyse bruges til at afgrænse de kæmpende diskurser: Er problemrepræsentationen en ligestillings-problematik om alle borgeres lige ret til behandling? Er det problematiske et skred i familie-normerne? Er det en diskriminationspolitik i forhold til seksuel observans? Og ift alle disse: Hvad skal i så fald reguleres gennem LKB? Disse problemrepræsentationer hænger tæt sammen med diskursens myte.

Myten er med Laclaus ord ”...*Et repræsentationsrum, der ikke har nogen kontinuert relation med den dominerende strukturelle objektivitet. Myten er således et princip for læsningen af en given situation*” (Laclau i Jørgensen og Phillips 1999: 51). Det vil sige, at myten er det, som strukturerer de andre tegn. Det princip eller den metadiskurs, man forstår et givet politisk problem ud fra og som strukturerer, hvordan man forholder sig

til det. I de politiske diskurser, vi undersøger, er myten det ideal eller den ide om det gode samfund, som strukturerer problemrepræsentationen. ”Kernefamilien” som det bedste udgangspunkt for et barns opvækst er et eksempel på en sådan myte.

Den konstitutive andethed er et tredje begreb, vi bruger til at identificere diskurserne. Ved den konstitutive andethed forstås, hvad diskursen afgrænser sig fra og konstituerer sin egen enhed i forhold til (Dyrberg, Hansen og Torfing 2000: 324). Man kan nemlig ikke entydigt afgrænse en diskurs ved at referere til dens myte eller problemrepræsentation, for diskursen kan i et vist omfang dele disse med andre diskurser. Derfor kan man i stedet se, hvad diskursen definerer sig som værende i opposition til - hvilke dikotomier den stiller op mellem sig selv og det, den afgrænser sig fra. Dette redskab har været nyttigt for os til at afgrænse de kæmpende diskurser i materialet. LKB kan nemlig anskues som anledning til at disse diskurser strides, men i de debatter, som foranlediges heraf, diskuteres mange andre problemstillinger med relation til emnet (fx offentlig versus privat finansiering, statens ansvar for børns opvækst, sygehusvæsenets opgaver osv). Dette giver umiddelbart et kaotisk billede af stridighederne, men vha. ”den konstitutive andethed” har det været muligt at udskille de metadiskurser, som strukturerer de andre.

Vha. de tre begreber - problemrepræsentation, myte og den konstitutive andethed - har vi således været i stand til at identificere de diskurser, som vi vil arbejde videre med i projektet. De næste operationaliseringsbegreber henholder sig mere til diskursernes indbyrdes relation og hvordan man kan forstå deres indhold i et diskursperspektiv.

Naturaliseringer er effekter af politiske diskurser. Naturaliseringer er forsøg på at fremstille normative standpunkter som ahistoriske (Stormhøj 2006: 131). Ved en fremstilling af to-kønnet forældreskab som det ”naturlige”, der har ”eksisteret til alle tider”, naturaliseres kernefamiliediskursen: Den regulerende magt usynliggøres og dens udsagn fremstår som afledt af en ahistorisk orden, der ikke kan gøres til genstand for politisk regulering. Naturaliseringerne afspejler dog på ingen måde en faktisk virkelighed, men er derimod en effekt af en hegemonisk diskurs. Ved at søge efter naturaliseringer i vores empiri kan vi komme på sporet af de ”herskende” diskurser, idet

disse ofte henviser til et ”a-historisk” argument. Det er ikke udelukkende naturaliseringen i sig selv, der får os på sporet af de herskende diskurser. Det er det, at de andre diskurser godtager argumentet i en sådan grad at de, selvom de måske ikke er enige, ser sig nødsaget til at diskutere ud fra dette arguments *præmisses*. De er bl.a. i højere grad nødsaget til at henvise til videnskabelige undersøgelser og erfaringer for at modbevise det ahistoriske argument. Naturaliseringsbegrebet har således hjulpet os til at finde indbyrdes hierarki i diskurserne. Vi bruger Laclau og Mouffes begreb objektivering analogt med naturalisering. Objektivitet er – jvf. den tidligere redegørelse i præsentationen af Det Radikale Demokrati - kalder *aflejret diskurs*. Det vil sige en diskurs, hvis politiske karakter gennem politiske kampe er blevet glemt og som derfor fremstår som en ”sandhed”. Når en sådan objektivering bliver synlig ved at andre diskurser undergraver dens objektive status, kaldes det *kontingens* (Jørgensen og Phillips 1999: 48).

Dislokation er et begreb, vi bruger til at forstå, hvorfor hegemonier bliver sat til forhandling. Vi forstår muligheden for teknologisk assisteret befrugtning som en sådan i forhold til kernefamilie-diskursen. En dislokation forekommer, når en begivenhed ikke kan rummes indenfor en diskurs – måske endda en hegemonisk en af slagsen - og den derfor bryder helt eller delvist sammen (Torfing 2005: 169). Begrebet dislokation betegner således den indgangsvinkel, vi har til hele analysen: Muligheden for teknologisk assisteret befrugtning bringer kernefamiliediskursen til genforhandling, idet man dårligt kan rumme en forestilling om andre slags forældreskaber end det to-kønnede biologiske indenfor denne diskurs.

Efter således at have præsenteret vores overordnede teoretiske begrebsapparat – de briller vi vil kigge på analysegenstanden med – vil vi nu bevæge os videre til det, brillerne skal gøre os i stand til at se klart på: Selve det empiriske analysemateriale og samspillet mellem dette og teorien.

2.1.2 OVERVEJELSER OVER MATERIALET

Analysegenstanden er dels redegørelsen ”Ethiske problemer ved kunstig befrugtning. Ret til børn = ret til hjælp til at få børn?” (Det Ethiske Råd 2001), der består af

opsammenringer af Etisk Råds diskussioner af etiske implikationer i forhold til teknologisk assisteret befrugtning og den nuværende lovgivning om dette. I rapporten tages et bredt udvalg af etiske diskussioner op, såsom finansiering af teknologisk assisteret befrugtning, hvilke kriterier om civilstatus, der skal opstilles for adgang til behandlingen, forældreegnhedskriterier samt en bred diskussion af de medicinske kriterier for adgang til behandlingen. Vi har især fokuseret vores analysearbejde på de passager, hvor finansieringsspørgsmålet og spørgsmålet om civilstatus ift at få adgang til assisteret befrugtning bliver behandlet.

Desuden analyserer vi Folketingsdebatten af 27.04.05, hvor spørgsmålet om ophævelse af parforholdskravet bliver diskuteret. Diskussionen i Folketingssalen drejer sig meget snævert om parforholdskravet og på hvilket grundlag, man kan få adgang til kunstig befrugtning. Således diskuteres fortrinsvist spørgsmålet om civilstatus og spørgsmålet om, om der skal være tale om en sygdomstilstand, før man kan få adgang til behandlingen.

Det første spørgsmål, som melder sig, er, hvordan vi anskuer denne empiri. Hvad er dens status, hvad repræsenterer den og hvorfor har vi valgt netop denne? Vi anskuer både Folketinget og Det Ethiske Råd som institutioner, hvor normer forhandles og institutionaliseres. For Folketingets vedkommende fordi det gennem vedtagelse af love regulerer borgernes adfærd. Vi anskuer således lovene i et institutionelt teoretisk perspektiv – de er en vigtig del af: *”...the humanly devised constraints that shape human interaction”* (Douglas C. North i Nielsen 2005: 15). Kvalitativt har vi valgt at anskue Det Ethiske Råd på samme måde som Folketingsdebatten. Rådet fungerer som et uafhængigt råd, der skal vejlede Folketinget og sundhedsmyndigheder på etisk kontroversielle områder indenfor medicin og miljøområdet. I rådet sidder et bredt udvalg af frivillige repræsentanter, der på en eller anden måde menes at have en stemme i forhold til etiske spørgsmål (www.etiskraad.dk). Folketinget støtter sig i høj grad til Det Ethiske Råds vurderinger. Så selvom rådet ikke i bogstaveligste forstand institutionaliserer normer gennem noget så håndfast som lovgivning, bliver de alligevel et forhandlingsrum, der til stadighed bevæger sig mellem det ”tilladelige” og ”ikke tilladelige” i et etisk-normativt perspektiv, og hvis afgørelser har høj status både blandt

lovgiverne og i befolkningen. Derfor anskuer vi debatterne i Det Ethiske Råd og Folketingssalen som kvalitativt ens i den forstand, at begge institutioner er et forum for forhandling af normer og dermed i et Laclau og Mouffe'sk perspektiv en kampscene mellem forskellige politiske diskurser.

Vha. dette materiale kan vi derfor både skaffe os informationer om hegemoniske diskurser om familienormer (ved at se på de myter og naturaliseringer, der artikuleres i forhandlingerne) og få indblik i på hvilke præmisser, – ud fra hvilke diskursive strategier – hegemonierne skabes og hvordan de fastholdes i den politiske kamp.

2.1.3 SAMSPIL MELLEML TEORI OG EMPIRI

I afsnittet om vores teoretiske indgangsvinkler til analysen har vi i høj grad belyst, hvordan vi vil bruge Laclau og Mouffes begrebsapparat som det blik, vi anskuer teksten med. I dette afsnit vil vi kort komme ind på, hvordan vi håndværksmæssigt er gået til værks.

Vi organiserede analysen ved i flere omgange at stille teksten analytiske spørgsmål, der skulle sætte os i stand til at sætte vores begrebsapparat i spil med empirien. I første omgang drejede spørgsmålene sig om at identificere de stridende diskurser i de to forhandlinger (i hhv Folketinget og Det Ethiske Råd). Det var spørgsmål som: Hvilke problemer repræsenteres i forhandlingerne? Hvilke myter er de forankret i? Hvad ser de som deres modsætning – deres konstitutive andethed? I anden omgang blev vi mere interesserede i indholdet af de enkelte diskurser og spurgte: Hvilke naturaliseringer er der indenfor hver diskurs, hvordan kommer disse naturaliseringer til udtryk i diskussioner om parforholdskravet, finansiering af behandling og sundhedsvæsenets rolle? Og i tredje omgang var vi optagede af diskursernes fællestræk: hvad er diskurserne – som på overfladen er modsætningsfyldte - enige om? Hvilke naturaliseringer har de til fælles? Og dermed: Hvorfor har kernefamiliediskursen stadigvæk hegemonisk status?

2.1.4 OPBYGNING AF ANALYSEPRÆSENTATIONEN

Den følgende præsentation af analysen skal læses netop som en skriftlig præsentation af analysen, hvor vi vha. af centrale citater demonstrerer de vigtigste pointer i vores analysearbejde. Den viste dokumentation er således ikke udtømmende for det analysearbejde ift kategoriseringer af empirien, der er gået forud, men skal snarere forstås illustrativt.

Præsentationen afspejler i høj grad de fortolkningsrunder, som blev skitseret ovenfor. Vi begynder med en identifikation af de diskurser, som forhandler normer for familieformer. Vi viser hvilke problemrepræsentationer og myter, de er bygget op omkring, og hvordan de konstruerer deres konstitutive ydre. Dernæst ser vi nærmere på, hvorledes kampen imellem diskurserne udspiller sig.

Slutteligt vil vi vise, hvordan begge de diskurser, der umiddelbart står i et modsætningsfyldt forhold til hinanden, alligevel hviler på et fælles præmis. Her vil vi tage begge diskursers dikotomisering af begreberne biologisk/teknologisk og deres sammenkobling med dikotomien naturlig/unaturlig op og bruge det som et afsæt til i næste kapitel at anskueliggøre, hvordan denne dikotomisering stadig skaber en legitimering af en bestemt diskurs som den højst rangerende. Analysepræsentationen er således først en empirinær visning af vores resultater som vi efterfølgende (i næste kapitel) vil problematisere yderligere.

2.2 KAMPEN OM FAMILIEN – FRONTERNE

Som det vil vise sig i det følgende, er familienormerne til forhandling både i folketingsdebatten og Etisk Råds rapport. At det overhovedet er muligt at stille spørgsmålstejn ved, om kernefamilien nødvendigvis er den bedste og ”mest rigtige” familieform, er ikke nogen selvfølge. Kernefamilienormen er historisk blevet udfordret adskillige gange – som eksempler kan nævnes varslet om dens snarlige opløsning med kvindernes (gen)indtog på arbejdsmarkedet i halvfjerdsere, den efterhånden stabile skilsmisseprocent på 40, de mange borgere, der vælger at bo alene og slutfirsernes debat om homoseksuelles ret til adoption. Men dette har tilsyneladende ikke i alvorlig grad

rykket ved den udbredte ide om den heteroseksuelle kernefamilie som den ideelle, selvom man evt. accepterer afvigelser herfra.

Vi kan imidlertid ved at kaste et blik på debatterne om LKB se, at familienormerne endnu engang forhandles. Der stilles spørgsmålstejn ved, om den heteroseksuelle kernefamilie nødvendigvis er den bedste og derfor den eneste, som staten via regulering af anvendelse af teknologisk assisteret befrugtning bør støtte. Således ses kernefamiliediskursens kontingens, idet der stilles spørgsmålstejn ved dens udgangspunkt om kernefamilien som det naturlige udgangspunkt for børns opvækst. Et udgangspunkt, som det på dette område til en vis grænse er lykkedes at afpolitiserer hidtil. Vi kan således konstatere, at der er sket en dislokation: Muligheden for indenfor økonomisk og sundhedsmæssigt acceptable rammer at skabe familier, som ikke tager udgangspunkt i det heteroseksuelle pars samleje, kan ikke rummes indenfor kernefamiliediskursen, hvor den biologiske undfangelse og den sociale familie er selvfølgelig sammenkædede. Der er åbnet et rum for forhandling.

I det følgende vil vi se, hvorledes denne forhandling udspiller sig. I arbejdet med folketingsdebatten og Etisk Råds redegørelse viste det sig hurtigt, at der overordnet er to diskurser, som melder sig på banen i den forhandling af familienormer, som er blevet muliggjort: ”Kernefamiliediskursen”, som kæmper for bevarelsen af den heteroseksuelle kernefamilie som generel norm og ”udfordrerdiskursen”, der stiller spørgsmålstejn ved dette og kæmper for alle borgeres lige ret til ydelser i velfærdsstaten. Vi vil i det følgende præsentere disse to diskurser for efterfølgende at se nærmere på hvorledes og på hvilket grundlag, den diskursive kamp mellem dem udspiller sig.

2.2.1 KERNEFAMILIEDISKURSEN

Kernefamiliediskursens problemrepræsentation centrerer sig om ”barnets tarv”. Det er barnets tarv, dens argumenter fokuserer sig omkring, og barnet, den hævder at repræsentere. Barnet beskrives som den ”svageste” og ”mest sårbare part” (FT 2005: 21), og det ”er barnets fremtid, vi ønsker skal tilgodeses” (FT 2005: 21). ”Barnets tarv” kædes sammen med ”en far og en mor”. Barnets tarv består i, at det opdrages af to

voksne af forskelligt køn. Det ses eksempelvis her: *"Vægtningen ... bør ligge i de betingelser, vi er med til at give et barn, nemlig en opvækst i en familie, hvor børnene har en far og en mor."* (FT 2005: 21). "Barn" kædes sammen med "far og mor" med ord som "betingelser" – dvs at man gør forældre af forskelligt køn til en tvingende nødvendighed (betingelse) for det, man hævder at repræsentere: "barnet". Det er således en grundlæggende forestilling i kernefamiliediskursen, at "barnets tarv" bedst varetages af et heteroseksuelt par.

Den myte, som diskursen baseres på, er ideen om den heteroseksuelle kernefamilie med en biologisk forbindelse mellem familiens medlemmer. Denne familienorm er indenfor kernefamiliediskursen objektiveret – den forekommer selvfølgelig: *"En far og en mor... er et fundamentalt vilkår i menneskelivet"* (Det Ethiske Råd 2001: 25) og der henvises til det ahistoriske: *"familiedannelse nu engang er og altid har været bygget op omkring biologisk forældreskab"* (Det Ethiske Råd 2001: 21). Der er sågar *"en grund til, at der er skabt en mand og en kvinde"* (FT 2005: 29) – *"barnet skal have en god opvækst og skal have en far og en mor. Det er det, der fra begyndelsen er ment med, at der skal være et familiemønster"* (FT 2005: 52). Argumenterne for kernefamiliens fremme henviser således til en a priori, ahistorisk forestilling om kernefamilien som den normale familie og udgangspunktet for al familiedannelse. Når der stilles spørgsmålstejn ved denne selvfølgelighed, refereres der atter til den selvfølgelige sammenkobling mellem varetagelsen af barnets tarv og kernefamilien: *"Er det en gammeldags holdning at synes, at vores børn skal have en god opvækst, og at man skal have et godt familiemønster?"* (FT 2005: 50).

Når der endelig argumenteres nærmere for, hvad det er, der gør kernefamilien særlig og anderledes end andre familieformer, begrundes det i en essentialistisk forestilling om, hvilke egenskaber de to køn besidder og dermed kan bidrage med i en familie: Der peges på *"en særlig dynamik"* (Det Ethiske Råd 2001: 26) og at kernefamilien er en *"ressourcestærk enhed, da den består af et antal børn og to voksne af forskelligt køn og dermed med forskellige ressourcer, der samarbejder om at skabe gode opvækstmuligheder for børnene"* (Det Ethiske Råd 2001: 27). Endvidere påpeges det, at *"det er vigtigt at give børnene mulighed for at blive præsenteret for og at identificere*

sig med forskellige former for roller og rollemodeller, da familien som nævnt rummer to voksne af forskelligt køn” (Det Ethiske Råd 2001: 26). Alle udsagnene refererer til denne forestilling om, at de to køn grundlæggende er forskellige, og dermed har forskellige egenskaber at bidrage med i en familie og ift et barns opvækst. ”Forskelligt køn” kobles sammen med ”forskellige ressourcer” og ”forskellige former for rollemodeller”, hvilket anses for at være ”vigtigt” for barnets opvækst. Det skal altså være muligt for barnet gennem sin opvækst at møde forskellige kønsroller, så det bliver i stand til at navigere indenfor rammerne af en to-kønnet diskurs. Inden for kernefamiliediskursen kobler man således sociale egenskaber sammen med biologisk køn.

Kernefamiliediskursens konstituerende andethed er de, som ifølge kernefamiliediskursen er mere optagede af rettigheder og ligestilling end af barnets tarv. Kernefamiliediskursen forstår sig selv som værende i opposition til dette fokus på rettigheder og ligestilling, da de mener, at det går ud over børnene og det traditionelle familiemønster – fx udtrykt her: *”ligestilling skal tilstræbes, men når ligestillingskampen sættes højere end barnets tarv, er man altså gået for vidt”* (FT 2005: 56). Her konstrueres ”ligestillingskampen” som selvfølgelig i opposition til ”barnets tarv”, og på den måde formår kernefamiliediskursen at distancere sig fra andre diskurser, der måtte omhandle familienormer. Tilsvarende i det følgende: *”[...] det er bedst, at man har en mor og en far som udgangspunkt, og det er det, som vi forholder os til. Det er barnets tarv, det er ikke forældrenes tarv i den her sammenhæng.”* (FT 2005: 35). Der opstilles her en modsætning mellem kernefamiliediskursen som repræsentant for barnet via varetagelsen af ”barnets tarv” og den truende andethed som repræsentant for forældrene via varetagelsen af ”forældrenenes tarv”. Kernefamiliediskursen italesætter andre opvækstformer end kernefamilien som et *”samfundsmæssigt skråplan”* og en *”opvækst under unaturlige forhold”* (Det Ethiske Råd 2001: 30), som man som repræsentanter for barnet ikke kan stå inde for. Modsætningen mellem ”barnets tarv” og ”ligestilling” strukturerer andre modsætninger for kernefamilien, som bruges til at distancere sig fra andre forestillinger om opvækstformer. Der konstrueres i tråd med modstillingen af ”barnets tarv” og ”ligestilling” en selvfølgelig modsætning mellem det at betragte børn som henholdsvis ”en ret” og ”en gave”: *”Mener SF, at man har ret til at*

få et barn? Er det ikke en gave at få et barn? Det er ikke en ret, det er en gave at få et barn” (FT 2005: 42).

Opsummerende kan det siges, at kernefamiliediskursen tager udgangspunkt i en myte om den heteroseksuelle kernefamilie med biologisk bånd mellem familiens medlemmer. Derfor konstrueres problemrepræsentationen i forbindelse med LKB som problemet i, at der ved en liberalisering af lovgivningen åbnes op for, at der kan skabes familier, som afviger fra denne myte. Kernefamiliediskursen hævder at repræsentere børnene og konstruerer ”barnets tarv” som selvfølgelig hængende sammen med et to-kønnet biologisk forældreskab. De afgrænser sig fra ideer om andre familieformer, idet de ser opkomsten af andre familieformer end kernefamilien som et samfundsmæssigt skråplan, der måske nok ligestiller voksne individer i et ligestillingsperspektiv, men som er skadeligt for barnet.

2.2.2 UDFORDRERDISKURSEN

Kernefamiliediskursen får imidlertid modspil. Før vi ser nærmere på magtforholdet mellem de to diskurser, som repræsenteres i diskussionen, samt på hvilke præmisser, kampen imellem dem foregår, vil vi præsentere den anden diskurs på samme måde som vi gjorde med kernefamiliediskursen; deres problemrepræsentation, myten som den strukturerer sig omkring og deres konstitutive ydre. Vi kalder denne diskurs for Udfordrerdiskursen. Den betegnes således for at understrege, at det, der i denne sammenhæng gør den interessant, netop er, at den til en vis grænse udfordrer kernefamiliediskursens hegemoni.

I modsætning til kernefamiliediskursen mener denne diskurs ikke, at barnets tarv nødvendigvis varetages bedst indenfor kernefamilien – barnet kan trives og mistrives indenfor mange forskellige familiekonstellationer, det er nemlig ikke familieformen, men andre forhold, der afgør om opvækstvilkårene er gode. Derfor er problemrepræsentationen for udfordrerdiskursen også en ganske anden: Den centrerer sig om, at lesbiske og singler ikke ligestilles med kernefamilien i forhold til behandling i den offentlige sygehussektor. Dette ses eksempelvis i dette citat fra udfordrerdiskursen: *”For mig at se handler forslaget [om ophævelse af parforholdskravet] altså om en sundhedsfaglig og*

en økonomisk-social begrundelse for at ligestille lesbiske og enlige kvinder med heteroseksuelle med hensyn til retten til kunstig befrugtning” Den konstruerer således problemrepræsentationen helt anderledes end kernefamiliediskursen: Det handler om at ”ligestille” lesbiske og enlige kvinder i forhold til en ”ret”. Og denne ”ret” skal også varetage ”sundhedsfaglige” og ”økonomisk-sociale” behov. For udfordrerdiskursen handler spørgsmålet om ophævelse af parforholdskavet altså om, at dette diskriminerer visse grupper i samfundet i forhold til velfærdsstatens ideal om universelle ydelser i sundhedssektoren.

Den myte, som diskursen baseres på, er myten om ligestilling af alle borgere, som både indbefatter en ligestilling ift rettigheder og social-økonomiske forhold, dvs et både civilt og socialt medborgerskab (se afsnittene ”Normativt udgangspunkt og erkendelsesinteresser” og ”Præcisering af projektets normative udgangspunkt: Ligestilling” i kapitel 1 for en uddybelse af begreberne). Det, der strukturerer problemrepræsentationen i denne diskurs er, at alle skal stilles lige ift lovgivningen og de ydelser, som udbydes af det offentlige: *”Det helt afgørende er måske nok den totale, den rigtige ligestilling, som jo indbefatter, at lesbiske og enlige skal have de samme rettigheder til at blive behandlet i det offentlige system som folk, der enten er gift eller lever i et ægteskabslignende forhold”* (FT 2005: 18). Her præsenteres den myte, som udfordrerdiskursen strukturerer sig ud fra, klart: Det drejer sig om ”den rigtige ligestilling”, hvilket vil sige dels ”at have de samme rettigheder”, dels ”at blive behandlet i det offentlige system” på lige fod med de, der lever i en traditionel kernefamilie. Myten er altså et civilt og socio-økonomisk ligestillingsideal, som skal indbefatte alle borgere. I tilfældet med adgangen til teknologisk assisteret befrugtning skal alle altså have den samme rettighed uanset deres seksuelle observans eller civilstatus.

Udfordrerdiskursen forholder sig desuden til det for kernefamiliediskursen helt centrale begreb om ”barnets tarv”. Udfordrerdiskursen forsøger at meningsudfylde begrebet anderledes, idet ”barnets tarv” her kobles sammen med ”omsorgsfulde voksne”: *”[...]børns tarv ikke kun skal varetages af heteroseksuelle forældre, men af*

omsorgsfulde voksne, er udgangspunktet for, hvordan vi forholder os” (FT 2005: 41). ”Omsorgsfulde voksne” gøres til betingelsen for varetagelsen af ”barnets tarv” og ”en god opvækst”, og afkobles distinktionen mellem forskellige familieformer som resultat af forskellige seksualiteter: ”[...] en god opvækst ikke er betinget af forældrenes seksualitet, men af, at forældrene er omsorgsfulde og har overskud til at tage sig af deres børn” (FT 2005: 53).

Udfordrerdiskursens konstituerende andethed er netop kernefamiliens sammenkobling af ”varetagelsen af barnets tarv” og ”den heteroseksuelle kernefamilie”, som medfører den diskrimination af homoseksuelle og singler, som udfordrerdiskursen er i opposition til. Udfordrerdiskursen definerer i høj grad sig selv netop ved sin afstandtagen fra kernefamiliediskursen og parforholdskravet i LKB, der betragtes som resultat af den stærke norm om kernefamilien, som bevirker, at der hersker fordomme overfor fx homoseksuelle: *”Jeg mener, at to omsorgsfulde forældre, uanset om de er homoseksuelle eller heteroseksuelle, er vigtigere, når det gælder om at varetage børns tarv, end at fokusere på, hvorvidt det er en mand og en kvinde” (FT 2005: 51).* ”Omsorgsfulde forældre” afkobles her den heteroseksuelle praksis, idet det artikuleres som vigtigere end og ikke sammenhængende med køn og seksuel observans.

2.3 FRONTERNE MØDES PÅ BANEN: AFGRÆNSNING AF SUNDHEDSSEKTORENS ROLLE

Vi har nu præsenteret de to overordnede diskurser, som udkrystalliseres i diskussionen om LKB. Det interessante er imidlertid ikke så meget de enkelte diskursers formation, men nærmere hvorledes og indenfor hvilke emner kampen imellem dem udspiller sig. Det vil sige hvilke magtforhold, der gør sig gældende, hvorledes magtforholdene evt. udfordres samt på hvilke mere grundlæggende præmisser, kampen foregår. Præsentationerne i det foregående tjener således som grundlag for udfoldelsen af dette.

Kernefamiliediskursen har stadig en vis hegemonisk styrke, men står ikke så stærkt som den har gjort. I sammenligningen mellem den nyeste folketingsdebat og tidligere folketingsdebatter samt undersøgelser heraf (se fx Lykke 1999, Stormhøj 2001 og 2006 og Gerhauge 2002) er det tydeligt, at der er sket en forandring i magtforholdet mellem

de stridende diskurser. Selvom parforholdskravet endnu ikke er ophævet, er der tilsyneladende meget større velvilje overfor forslaget end tidligere - et flertal i Etisk Råd anbefaler i en udtalelse d. 16/10 2005 en afskaffelse af parforholdskravet, og i Folketinget er fortalerne for bevarelsen af parforholdskravet reduceret (men et flertal er for at vente med en ophævelse til loven behandles samlet, hvorfor parforholdskravet fortsat består).

Det forekommer, at det i 2005 er mindre legitimt end i fx folketingsdebatter om parforholdskravet i 1997 (Lykke 1999, Stormhøj 2001) at argumentere for opretholdelse af ægteskabskravet med direkte begrundelse i, at den heteroseksuelle kernefamilie er den naturlige (og derfor også bedst varetager barnets tarv). Som vi vil se i det følgende, er der tilsyneladende sket en dislokation af debatten: Forkæmperne for den heteroseksuelle kernefamilies status som den generelle norm udkæmper deres kamp på andre måder. Ud over udelukkende at argumentere for, at kernefamilien er den ”naturlige” familieform og bedst varetager barnets tarv, udkæmpes kampen for kernefamilien igennem diskussionen om afgrænsningen af hvilke typer behandlinger, sundhedssektoren (både den private og den offentlige) skal udbyde. Således foregår kampen om familienormerne mere subtilt; kernefamilienormen forsøges afpolitiseret via definitioner af den offentlige sundhedssektors opgaver.

Vi vil i det følgende se nærmere på, hvorledes kampen mellem de to diskurser udfolder sig i den nyligste folketingsdebat om evt. ophævelse af parforholdskravet og Etisk Råds redegørelse om lovgivningen. Vi vil se på hvor og hvorledes, diskurserne fører forsvaret for deres myter.

2.3.1 AFGRÆNSNING: SYGDOM/SUNDHED OG NATURLIGT/UNATURLIGT

I folketingsdebatten tales der meget om distinktionen mellem sygdom og sundhed. Kernefamiliediskursen mener, at det kun bør være muligt at behandle med teknologisk assisteret befrugtning i tilfælde af sygdom, og at insemination af lesbiske og singler derfor ikke bør foregå, da disses manglende mulighed for at få børn uden brug af teknologisk assisteret befrugtning ikke skyldes sygdom. Sammenhængen mellem kernefamilienormen og dette synspunkt er tydeligt i det følgende: ”[...] *børn bør have en mor og en far. Og det vil sige, at når vi fra samfundets side går ind og skaber nogle*

rammer, f.eks. hjælper med insemination, så er det også det, der bør være udgangspunktet, og vi mener, det er bedst på den måde" (FT 2005: 33). Og det uddybes efterfølgende: "[...] jeg mener nu, at det afgørende er, om der en form for sygdom, som på den ene eller den anden måde gør, at man faktisk ikke er i stand til at få børn, og jeg betragter faktisk ikke det at være lesbisk som en sygdom" (FT 2005: 37). Således ser vi, at kernefamiliediskursens sammenkobling af "børn", "bør" og "far og mor" ift spørgsmålet om anvendelsen af assisteret befrugtning understøttes af en sammenkobling af "kunstig befrugtning" og "sygdomsafhjælpning". Her kan man se, at kernefamilien naturaliseres som det "rigtige" udgangspunkt for at skabe børn i, idet man kategoriserer heteroseksuelles barnløshed som en "sygdom" (selvom det ikke nødvendigvis er tilfældet), mens homoseksuelle og singlers barnløshed ikke kan afhjælpes, da det skyldes en livsform. Implicit siges det altså, at man kunne have valgt den rigtige livsform - den heteroseksuelle - og derved have fået børn på den "naturlige" måde.

Det hævdes, at: "... lovgivningen oprindeligt var målrettet par, som ikke ad naturens vej kunne opnå graviditet, og at der derfor er tale om behandling mod barnløshed" (FT 2005: 46). "[...] udgangspunktet er jo, at der er tale om en sygdomstilstand, hvis ægtemanden er steril, og det er det, lovgivningen er lavet for. Sigtet med den er at afhjælpe barnløshed [...]" (FT 2005: 48). Kernefamilienormen forsvares altså med argumenter om, at teknologisk assisteret befrugtning kun bør anvendes til sygdomsbehandling – til at behandle par, som i deres seksuelle praksis følger "naturens vej", men hvor det ikke lykkes at blive gravide pga. sygdom. Behandlingen artikuleres altså som en måde at hjælpe heteroseksuelle par tilbage til det selvfølgelige udgangspunkt: Kernefamilien. "Lovgivningen er lavet for" at afhjælpe en "sygdomstilstand" som består af "barnløshed", men fordi denne barnløshed netop kobles med sygdom, skubbes alle andre forståelser af "barnløshed" ud af diskursens horisont.

Hvor folketingsdebatten fortsat handler om, hvad der overhovedet skal være tilladt, tages der i Etisk Råds redegørelse vedr. LKB i højere grad udgangspunkt i den hypotetiske situation, at lægelig behandling med teknologisk assisteret befrugtning af lesbiske og singler er tilladt, og fokus er først og fremmest på i hvilket regi, behandling af singler og lesbiske med teknologisk assisteret befrugtning skal foregå. Dvs hvilke

opgaver, det offentlige sundhedssystem skal varetage og hvilke, der bør overlades til det private og dermed til privat finansiering.

Her tales om distinktionen mellem det ”naturlige” og det ”kunstige”. Kernefamiliediskursen benytter denne som afgrænsning af sundhedssektorens opgaver og dermed som argument for, at lesbiske og singler ikke bør have adgang til teknologisk assisteret befrugtning: *”En del af medlemmerne [...] finder, at reproduktionsteknologierne ikke bør tages i anvendelse, hvis de sigter på at fremkalde graviditet i situationer, som ikke er ubetvivleligt analoge til situationer, som forekommer eller kunne forekomme, uden at der anvendes kunstig befrugtning. [...] De finder derfor heller ikke grundlag for en forskellig etisk vurdering af behandlingen kunstig befrugtning i forhold til enlige kvinder, henholdsvis enlige mænd samt kvinder og mænd, der lever i parforhold med en person af samme køn. De betragter alle sådanne behandlinger som lige unaturlige”* (Etisk Råd: 29). Kriteriet for i hvilke situationer, der må benyttes teknologisk assisteret befrugtning, bør altså være, at der er tale om en efterligning af den ”naturlige” befrugtning. Således knyttes ”kunstig befrugtning” fast sammen med ”afhjælpning af barnløshed pga. sygdomsbetinget infertilitet” og ”efterlignelse af den naturlige befrugtning”. Heteroseksuelle par, som ikke kan blive gravide via samleje, betragtes som syge, og behandling af disse er en tilnærmelse til den ”naturlige” befrugtning. Lesbiske par og singler betragtes ikke som syge, og behandling af disse med teknologisk assisteret befrugtning er ikke en tilnærmelse til den ”naturlige” befrugtning, men en ”unaturlig behandling”, fordi behandlingen ikke sigter på sygdomsafhjælpning.

I de ovenstående afgrænsninger af henholdsvis hvilke behandlinger, det overhovedet skal være muligt at praktisere eller hvilke behandlinger, det offentlige skal finansiere, naturaliseres henholdsvis holdningen om, at lesbiske og singler ikke skal have adgang til lægelig behandling med teknologisk assisteret befrugtning i offentligt regi og den mere radikale variant: At de ikke skal kunne modtage lægelig behandling med assisteret befrugtning overhovedet. Det er i kernefamiliediskursen en selvfølge, ikke en politisk holdning, at staten ikke (aktivt) skal støtte anvendelsen af teknologisk assisteret befrugtning til at skabe andre familieformer end den heteroseksuelle kernefamilie. Og følgelig naturaliseres kernefamiliediskursen: Det er ikke en politisk holdning, men en selvfølge,

at assisteret befrugtning (i offentligt regi) alene skal anvendes til at støtte praktiseringen af denne familieform. Brugen af distinktionerne sygdom vs. ikke-sygdom og kunstig vs. naturlig i diskussionen om afgrænsningen af sundhedssektorens opgaver understøtter således kampen for den heteroseksuelle kernefamilies hegemoni.

2.3.2 ALLE SKAL STILLES LIGE!

Udfordrerdiskursen stiller imidlertid spørgsmålstejn ved kernefamiliediskursens brug af distinktionerne. Som tidligere anført handler det her ikke om, hvad staten bør støtte moralsk og finansielt, men om, at alle skal stilles lige i forhold til sundhedssektorens ydelser. Spørgsmålet om, hvorledes det skal være lovligt at bruge teknologien og hvem, der kan få offentlig støtte til behandlingen, drejer sig derfor for udfordrerdiskursen om at opstille kriterier, som stiller alle lige. Således udfordrer denne diskurs kernefamiliediskursens hegemoni, idet den stiller sig meget kritisk over for kernefamilieens forslag om kriterier for denne afgrænsning, som explicit eller implicit favoriserer heteroseksuelle par frem for singler eller lesbiske par.

I udfordrerdiskursen gøres der opmærksom på det politiske i den måde, hvorman bruger skellene sygdom/sundhed og naturligt/unaturligt, idet det pointeres, at brugen af disse distinktioner som kriterier for regulering og finansiering er inkonsistent. Der stilles bl.a. i det følgende spørgsmålstejn ved brugen af distinktionen mellem naturligt og unaturligt som kriterie: *"Man kan selvfølgelig undre sig over, at der i diskussionen bruges et begreb, der hedder naturligt parforhold i en sag, der handler om kunstig befrugtning. Hvis det skal være helt naturligt, er der jo ikke nogen, der skal have kunstig befrugtning overhovedet, fordi de sådan set kan få børn af sig selv. Og hvis ikke de kan få børn af sig selv, så kan vi jo som samfund trække på skuldrene og sige, at vi kan være ligeglade. Det er jo i det øjeblik, samfundet går ind og sætter naturen så at sige ud af kraft, at kunstig befrugtning overhovedet kommer på tale."* (FT 2005: 26). Tilsvarende udtales det om distinktionen mellem sygdom og ikke-sygdom: *"I dag henvender en stor del af de par, som ikke kan få børn, sig, fordi deres infertilitet simpelt hen skyldes, at manden ikke er i stand til at gøre hustruen gravid, der behøver ikke at være nogen sygdom involveret, og de har i dag adgang til at få kunstig befrugtning på det offentliges regning, så det, hr. Kim Christiansen anfører som sin argumentation, er*

ikke korrekt. Det er ikke korrekt, at der nødvendigvis skal være sygdom til stede, for at man kan få tilbud om kunstig befrugtning.” (FT 2005: 47). Der argumenteres således i disse passager for, hvorfor brugen af distinktionerne mellem sygdom/ikke sygdom, som en implicit understøttelse af kernefamiliediskursen, ikke er holdbar: Hvis distinktionerne skulle anvendes som kriterier for berettigelse til at få adgang til kunstig befrugtning, ville gældende praksis – hvor læger behandler heteroseksuelle kvinder i ægteskab eller ægteskabslignende forhold med assisteret befrugtning – ikke længere kunne praktiseres.

Uanset udfordrernes holdning til, hvori ligestillingen skal bestå – om alle eller ingen fx skal kunne modtage behandling i det offentlige sundhedsvæsen – påpeges det politiske i de kriterier for adgang og/eller finansiering, som foreslås indenfor kernefamiliediskursen.

2.4 DEN GENERELLE FAMILIE OG ”AFVIGERNE”

Vi kan altså konstatere, at familienormerne er til forhandling og der er åbnet et politisk felt, hvor udfordrerdiskursen kæmper om magten mod kernefamiliediskursen. De to diskurser fremstår umiddelbart som hinandens antagonistier, men som vi vil se i det følgende, refererer de alligevel til en fælles metadiskurs. Denne fælles reference giver mulighed for en samordning af diskurserne, således at kernefamiliediskursens hegemoni får mulighed for at bestå, omend i modificeret form. De to diskurser, kernefamiliediskursen og udfordrerdiskursen, kæmper om, hvem der skal have ret til den teknologisk assisterede befrugtning. Men de kæmper på et grundlag af en fælles diskurs om, at den biologiske befrugtning har forrang i forhold til den teknologisk assisterede. Hvorledes dette kommer til udtryk vil vi præsentere her.

I diskussionen om forældreegenskabskriterier i forhold til at modtage behandling for kunstig befrugtning, kommer dette fælles grundlag til udtryk ved i det følgende, hvor alle Etisk Råds medlemmer (dvs både forsvarere af kernefamiliediskursen og udfordrerdiskursen) er enige om, at *”man ikke nødvendigvis skal være ”ideelle forældre” for at gøre brug af den kunstige befrugtning. I forbindelse med den naturlige forplantning eksisterer der en mangfoldighed af måder at danne familie på, som de*

fleste mennesker anser for at være acceptable, og vurderingen af forældreegnheden i forbindelse med kunstig befrugtning bør også kunne afspejle denne variation.” (Det Ethiske Råd 2001: 23). Her ses det, at udgangspunktet for, hvordan en familie kan sammensættes, struktureres efter hvilke familieformer, der kan skabes via den ”naturlige forplantning”. De familier, der kan skabes ved hjælp af teknologisk assisteret befrugtning bør ”afspejle denne variation”. Den biologiske befrugtning er således et selvfølgelig udgangspunkt – den bliver endda kaldt ”naturlig” - i forhold hvilket den teknologisk assisterede befrugtning skal spejle sig. Idealet er at de familier, der kommer ud af teknologisk assisteret befrugtning, skal ligne de biologisk producerede familier så meget som muligt. Den biologiske befrugtning er således det sammenligningsgrundlag som andre familieformer måles i forhold til. Her kan vi altså se, at den biologiske befrugtning betragtes som den primære befrugtning, hvorimod den teknologisk assisterede betragtes som sekundære.

Udfordrerdiskursen mener, at alle skal have lige ret til behandling med teknologisk assisteret befrugtning. Den mener – som vi viste tidligere - at den måde, hvorpå kernefamiliediskursen bruger skellene naturligt/unaturligt, er politisk. Men der stilles ikke spørgsmål ved, at der *er* en forskel mellem ”det naturlige” og ”det unaturlige”. For udfordrerdiskursen accepterer, at det er muligt at skelne mellem det naturlige og det kunstige, når det drejer sig om den konkrete befrugtning. Dette ses eksempelvis her: *”Det er jo det øjeblik, samfundet går ind og sætter naturen så at sige ud af kraft, at kunstig befrugtning overhovedet kommer på tale [...]”*(FT 2005: 26). Teknologisk assisteret befrugtning konstrueres her som en erstatning for den biologiske befrugtning. Teknologisk assisteret befrugtning kommer på tale, når ”samfundet sætter naturen ud af kraft”. Naturen, den biologiske befrugtning, er altså en a priori befrugtning, som ”samfundet” så kan gå ind og pille ved, hvis den ikke skulle virke. Men den biologiske befrugtning er den primære, det er kun når denne ikke kan praktiseres, at ”kunstig befrugtning overhovedet kommer på tale”. Det vil sige, at der konstrueres et hierarki mellem befrugtningerne, forstået på den måde, at den biologiske befrugtning er den primære, den selvfølgelig, måde at reproducere sig på. Den teknologisk assisterede befrugtning er en erstatning, når denne af den ene eller anden grund ikke virker. Men

den ligestilles ikke med den biologiske – ligegyldigt om man mener at alle har ret til adgang til behandlingen.

Dette ses også her, igen i et citat af udfordrerdiskursen: ”*Jamen det er jo netop det, at vi som samfund siger: Der er nogle, der ikke kan få børn på naturlig måde, og dem vil vi gerne give tilbuddet til, sådan at de kan få de børn, de ønsker sig. Det er jo det, kunstig befrugtning handler om.*” (FT 2005: 28). Igen stilles den ”naturlige måde” – den biologiske befrugtning – som udgangspunktet for, hvordan man får børn. Biologien er den primære kategori. Samfundet, ”vi”, kan så, hvis denne primære befrugtning ikke kan gennemføres, træde hjælpende til med den teknologisk assisterede befrugtning. Dette understreges yderligere af, at det artikuleres, at ”det er jo det kunstig befrugtning handler om”. Teknologisk assisteret befrugtning er således en mulighed, man kan benytte sig af, hvis den primære befrugtningstype ikke strækker: En erstatning for den biologiske, som stadig regnes som befrugtningstypen i udgangspunktet.

Hvordan skal vi så overordnet forstå dette i diskursteoretiske termer? Vi har her valgt at anskue det således, at den biologiske befrugtningstype og den teknologisk assisterede står i et binært hierarkisk forhold til hinanden. Et binært hierarkisk forhold er, når mening og betydning struktureres i et forhold mellem to poler, hvor den ene står i et privilegeret forhold til den anden (Dyrberg, Dreyer Hansen & Torfing 2000: 321). Da vi her kan se, at den biologiske befrugtning regnes som et selvfølgelig udgangspunkt for reproduktionen og den teknologisk assisterede som en sekundær erstatning for den biologiske befrugtning, er de diskurser, vi så i empirien, således struktureret omkring en metadiskurs, som privilegerer den biologiske befrugtningstype, fordi de anser den for at være naturlig, frem for den teknologisk assisterede.

Hierarkiseringen placerer den heteroseksuelle kernefamilie som ”den generelle familie¹” og andre familieformer som ”afvigere”. Begrebet ”den generelle familie” udtrykker, at den heteroseksuelle kernefamilies historiske status som den mest praktiserede, den

---

¹ Begrebet er hentet fra undersøgelsen ”Køn og Magt i Akademia” (Hasse, Henningsen og Søndergaard 2002: 117), hvor ”manden” pga. sin historiske dominans i akademia er ”det generelle køn”, hvorimod ”kvinden” er ”det synlige køn”. Vi mener, at denne analyse er helt parallel med det forhold mellem kernefamilien og andre familieformer, vi ser i vores undersøgelse.

normale, har betydet en objektivering af kernefamilien: Den forekommer nu som det selvfølgeligste udgangspunkt for familiedannelse, og er i den forstand usynlig. Andre familieformer er derimod i deres afvigelse herfra synlige, og opfattes netop som ”afvigelser”. Ved at betragte den biologiske befrugtning som det selvfølgeligste udgangspunkt og assisteret befrugtning som en erstatning for denne, dannes et binært hierarki mellem de ”biologisk producerede” familier og de ”teknologisk producerede” familier (selvom dette ikke for alle debattørers vedkommende medfører en udelukkelse af lesbiske og singler fra at få børn). Og denne forestilling har hegemonisk status i debatten om LKB.

Således kan vi altså se, at selvom de to diskurser kæmper om at definere hvilken/hvilke familieform/-er, staten bør tillade eller ligefrem aktivt støtte, ændrer dette ikke ved den heteroseksuelle kernefamilies status som den generelle familie. Spørgsmålet består i, hvorvidt afvigende familieformer skal tillades eller ligefrem ligestilles med den generelle familie ift behandling i det offentlige. Der er få stemmer, som taler for en mere radikal ligestilling af familieformerne, men udfordrerdiskursens udfordring af kernefamiliediskursens hegemoni er altså endnu ikke så radikal, at udfordrerdiskursen ikke vil kunne samordnes med kernefamiliediskursen via en reartikulation, fordi udfordrerdiskursen godtager kernefamiliens præmis om forskellen mellem biologisk og teknologisk producerede familier. En reartikulation, hvor praktiseringen af afvigende familieformer evt tillades. Men hvor hierarkiseringen af familieformerne i kraft af deres tilnærmelse til den ”naturlige befrugtning” (hvor undfangelsen sker via samleje mellem en mand og en kvinde), som kernefamiliediskursen hviler på, består. Den umiddelbare antagonisme mellem kernefamiliediskursen og udfordrerdiskursen kan altså opløses. Der er mulighed for en liberalisering af familienormerne, men ikke en radikal ligestilling af familieformerne, fordi der ikke er ligestilling mellem befrugtningens formerne.

2.5 DEBATTEN OM LOVEN OM KUNSTIG BEFRUGTNING I LIGESTILLINGSPERSPEKTIV

Vi har igennem analysen af debatten vedr. parforholdskravet i LKB set, at forestillingen om kernefamilien som den eneste familieform, staten bør tillade og støtte, udfordres.

Udfordrerdiskursen fremsætter krav om, at lesbiske- og singlefamilier skal ligestilles med den heteroseksuelle kernefamilie i forhold til adgangen til teknologisk assisteret befrugtning. Men som vi også har set, er denne udfordring ikke radikal.

Udfordrerdiskursen mener ikke, at kernefamilien er det eneste acceptable udgangspunkt for barnets opvækst, blot fordi den biologiske befrugtning er ”den naturlige” befrugtning - hvilket er opfattelsen indenfor kernefamiliediskursen. Men det, at selve befrugtningsmetoderne hierarkiseres, betyder, at den ligestilling, udfordrerdiskursen kæmper for, begrænser sig til en ligestilling i forhold til civile rettigheder (lige adgang til behandlingen). I bedste fald – blandt de mest progressive – en ligestilling i forhold til socio-økonomiske rettigheder (lige adgang til finansieringen af behandlingen). Ligestillingen i forhold til civile og socio-økonomiske rettigheder er også essentiel. Men så længe der ikke advokeres for en diskursiv ligestilling af selve befrugtningsformerne – en udfordring af kernefamiliens status som ”den generelle familie” - består den identitetsmæssige undertrykkelse: Der skelnes og hierarkiseres fortsat mellem de familieformer, der produceres henholdsvis biologisk og ved teknologisk assistering. Således er det altså hierarkiseringen af selve befrugtningsformerne, der er problemet i forhold til at opnå identitetsmæssig ligestilling af familieformerne.

3 DEN MODERNE FORFATNING

I det følgende vil vi prøve at forstå diskursanalysens hovedresultat: At der er hegemonisk konsensus om en binær hierarkisering af befrugtningformerne, der favoriserer den biologiske befrugtning frem for den teknologisk assisterede. Dette hierarki kommer til at understøtte kernefamiliens hegemoni, idet det gør biologisk konstituerede familier til den generelle familie og familier, sammensat på en anden vis til afvigere. Dermed vil der selv med en ophævelse af parforholdskravet ikke bliver en fuld anerkendelse af andre familieidentiteter end kernefamilien.

Idet vores mål med projektet er en yderligere liberalisering og ligestilling af familieformer, vil vi nu prøve at se nærmere på dette hegemoni som led i at finde ud af, hvordan teknologisk assisteret befrugtning kan bruges som en mulighed for at liberalisere familienormerne. I dette afsnit vil vi altså søge at svare på: Hvor stammer dette hegemoni fra? Hvordan kan vi forstå det teoretisk? For at kunne forstå, hvad diskursanalysen viste os må vi forstå, hvorfor det biologiske forstås som et indiskutabelt udgangspunkt, mens det ”teknologiske” forstås som noget sekundært. Hvorfor den biologiske befrugtning objektiveres, mens det teknologiske kan diskuteres.

For at forstå dette tyer vi til den franske vidensantropolog Bruno Latour. Han hører til den tværvideenskabelige tradition, som kaldes Science and Technology Studies (STS). Som centrum i denne tradition har stået en positivismekritik, især centreret omkring opfattelsen af naturvidenskaben som en rationel, objektiv videnskab, hvor den sociale udvikling må strukturere sig efter naturvidenskabens resultater og teknologier. Desuden kritiserer man indenfor traditionen, at naturvidenskaben skal sætte standarderne for, hvordan man konstruerer valid viden (Lykke 2002: 139). Mere specifikt inden for STS-

traditionen, som både beskæftiger sig med videnskab og teknologi i forhold til økonomi, innovation, demokrati og sociologi, interesserer Latour sig særligt for, hvordan man kan forstå non-humane aktører (ting og fysiske fænomener) som en del af det sociale felt. Hvis man vil putte ham i en kasse, kan man derfor kalde ham en slags sociolog eller vidensantropolog. Han agiterer for en opløsning af det, som han ser som Det Modernes konstruktion: En adskillelse mellem videnskaberne om mennesket (human- og samfundsvidenskaberne) og videnskaberne om tingene (naturvidenskaberne), der får betydning for vores sociale praksis. I stedet må vi ontologisk anskue verden som et netværk mellem mange forskellige aktører – humane som non-humane, som påvirker hinanden (Lykke 2002: 139).

Latour beskæftiger sig i bogen ”Vi har aldrig været moderne – essay i symmetrisk antropologi” (Latour 1996) netop med, hvordan skellet mellem det samfundsmæssige og det naturvidenskabelige er en metadiskurs for det moderne vestlige menneske – det menneske, der er født af Oplysningstiden. Ikke nok med, at man anskuer det som en diskurs, vi alle lever under; man opfatter det som en praksis, der gør det Det Moderne muligt – konstituerer Det Moderne.

3.1 RENSELSE OG OVERSÆTTELSE

Latours grundlæggende tese er, at ”Det Moderne” skal forstås som en praksis, der består af to afhængige, men i bevidstheden alligevel strengt adskilte processer: ”Renselse” (*purification*) og ”oversættelse” (*mediation*) (Latour 1996: 21f). Renselse er en grundlæggende og fortløbende kategorisering af begreber som hørende enten til en tinglig objektiv sfære (det ikke-menneskelige) eller en social, politisk og ideologisk sfære (det menneskelige). Med renselse skabes der således en moderne forestilling om to ontologier (dobbelt-ontologien), som fungerer parallelt: Menneskene hører til i den sociale/ideologiske sektor og naturen hører til i den objektive sektor (Latour 1996: 22). På et makro-plan kan man se, hvordan vi adskiller begreberne i disse sektorer ved inddelingen i en naturvidenskab, der beskæftiger sig med naturens mekanismer, som afsløres gennem laboratorieforsøg, og en humanistisk/politisk sektor, der producerer teorier og holdninger om det sociale. Samfunds- og humanvidenskaberne kan ikke udlede deres viden gennem bare iagttagelse, idet disse undersøger og teoretiserer en

politisk sfære, som er kendetegnet ved ideologi, konstruktion og foranderlighed i modsætning til naturvidenskabernes genstandsfelt, som er objektivt, mekanisk og uforanderligt (Latour 1996: 46).

Den anden praksis er oversættelse. Oversættelse er for Latour en praksis, som er det modsatte af renselse. Oversættelse er, når handlinger eller fænomener overskrider dette skel mellem naturen og det samfundsmæssige/politiske, som vi i Det Moderne har konstrueret. Disse overskridelsesfænomener kalder Latour ”hybrider” (Latour 1996: 21). Ozonlaget er et eksempel på en sådan hybrid, idet det på én gang er et kemisk, fysisk, økonomisk og politisk fænomen. Teknologisk assisteret befrugtning er et andet eksempel. Oversættelse forekommer hele tiden. Der er hele tiden fænomener, som overskrider adskillelsen mellem ”det menneskelige” og ”det ikke-menneskelige”. Men disse to praksisser foregår på to forskellige niveauer: Renselse er det bevidste grundlag for den videnskabelige praksis – man opsplitter analysegenstandene indenfor forskellige felter og kommer frem til adskilte resultater. ”Oversættelse” er skabelsen af fænomener i sammenkædninger mellem natur og kultur, og erkendes ikke af os moderne mennesker, fordi vi ikke er i stand til at erkende eller forstå denne proces. Vi kan se de fænomener, der overskrider disse sfærer: Ozonlaget, kunstig befrugtning, gensplejsede afgrøder i 3-verdenslandene, biologiske våben osv fylder vores aviser. Men når vi skal forstå fænomenerne eller undersøge dem, splitter vi dem op, så ozonlaget fx måske nok forsøges belyst som både noget politisk, økonomisk og kemisk, fysisk – men alle disse ting hver for sig.

Latour argumenterer således for, at vi i Det Moderne gennem renselse, specifikt indenfor videnskaberne, deler verden op i sfærer af det naturlige/objektive og det sociale/subjektive. Denne konstruktion er imidlertid inadækvat, fordi den ikke kan indfange den oversættelsespraksis, som hele tiden sker, hvor naturen, objekterne, samfundet og subjekterne hele tiden indvirker på hinanden – de er så at sige med til at producere hinanden (Würts 2005: 12). Vi vil nu se nærmere på, hvordan renselsespraksissen opstod som en del af Oplysningstidens tankegods og hvordan oversættelsespraksissen under alt dette hele tiden er foregået – og at den teknologiske innovation endda multiplicerer oversættelsen og skabelsen af hybrider.

3.2 FREMKOMSTEN AF DISTINKTIONEN MELLEM NATUR OG DET SAMFUNDSMÆSSIGE

For at forstå "renselse" som en praksis, der opstod i Det Moderne, tager Latour udgangspunkt i en diskussion mellem Hobbes og Boyle som et idealtypisk eksempel på opkomsten af denne kategorisering. Boyle er først og fremmest kendt som værende den, der udviklede de moderne empiriske videnskaber, mens Hobbes anses som en stor moderne demokratiteoretiker. Vi skal nu se på, hvordan disse eksemplificerer og tilsammen er med i den strømning, som etablerede distinktionen mellem den objektive natur og det konstruerede, ideologiske samfund. En distinktion, der ikke eksisterede i det "præ-moderne".

Boyle var i sin profession som naturvidenskabsmand optaget af spørgsmålet om, hvordan man kunne verificere sine resultater. For at verificere sine eksperimenter indkaldte han vidner, der skulle bevidne, hvad der skete, når han udførte sine eksperimenter. Disse vidner skulle besidde helt bestemte egenskaber: De skulle være frie og lige, ikke-betalte og ikke have nogen interesse i forsøgenes udfald pga. egen vinding (hans egne ansatte kunne fx ikke være vidner, idet de jo havde en interesse i at blive ved med at være ansatte og derfor ikke var objektive). Han mente, at den engelske gentleman levede op til dette, og indkaldte derfor sådanne til at bevidne *kendsgerningerne*: Hvad der skete, når man udførte et forsøg. De skulle således ikke have en mening om forsøget, men være medier, hvorigennem den rene natur kunne tale ved sin egenskab af at være *matter-of-fact* – dvs noget fysisk, der ikke kan betvivles, men kan erkendes objektivt via frie mænds vidne (Latour 1996: 31). Naturen talte til dem gennem rør og kolber i et aflukket rum. Således gjorde Boyle naturvidenskaben og laboratoriet til et objektivt, ideologi-frit rum, hvor viden om den sande naturs mekanismer ikke bliver produceret, men åbenbaret gennem medier.

Den politiske teoretiker Hobbes var uenig i denne anskuelse. Han mente ikke, at videnskabens opgave er at vise et neutralt, objektivt stykke natur, hvis mekanismer kan afsløres gennem forsøg med vidner (Latour 1996: 32). Det kan nemlig ikke lade sig gøre – naturen er et ligeså ukontrollerbart kaos som religionen, og det er derfor ikke muligt at skabe en objektiv viden om den; videnskaben vil altid være gennemsyret af magt og interesser. Man må derfor give afkald på naturvidenskabens afsløring af den

rene natur. I det hele taget mente han, at man skulle eliminere al viden, som henviser til noget transcendent (som fx religion). I stedet skulle der konstrueres én samlet viden, som praktiseres og legitimeres af magthaverne.

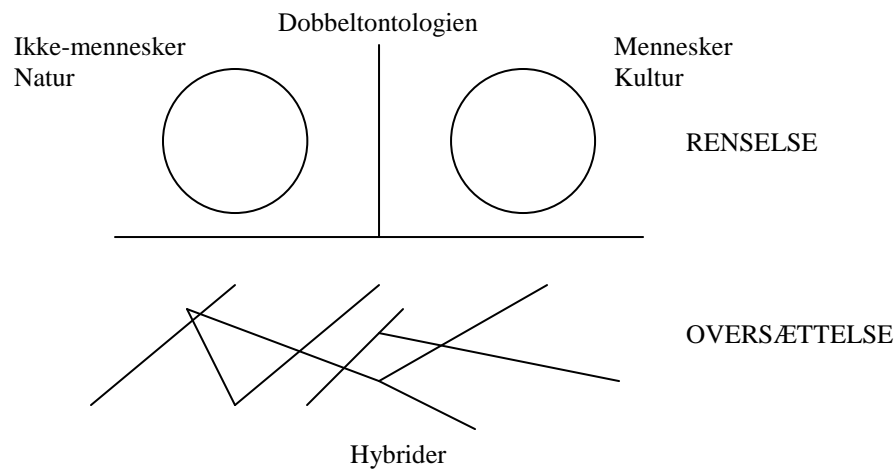
Det afgørende for Hobbes er at undgå konflikter. Derfor handler det for ham ikke om, i hvilket omfang vores viden om verden tilnærmes en sandhed, men at den viden, der skabes, er total og ubestridelig. Således undgås det, at forskellige vidensformer – som hver især henviser til noget transcendent - giver anledning til politisk strid. Derfor er Boyles forsøg på at åbenbare naturen i Hobbes øjne farlige, idet resultaterne kan anfægte magtens (suverænenes) legitimitet og dermed skabe konflikt. Man må ikke kunne henvide til en sandhed, der er større end suverænen, som er blevet indsat af folket til at regere. Man må ikke kunne henvide til en sandhed, der er ”større” end folket, ligesom suverænen ikke må kunne påkalde sig en transcendent magt (end ikke videnskaben) som legitimerer hans magt (Latour 1996: 32f). Derfor stiller Hobbes sig i opposition til Boyle: Det er ikke muligt at få adgang til den ”rene natur”, idet de medier, den ”taler igennem” ikke er transparente og neutrale, men der imod indrulleret i magt og ideologiske interesser og derfor kan de skabe konflikt ved i magtkamp at henvide til ”naturens love”.

Striden er senere blevet glemt, og Boyle står nu som den eksperimentelle videnskabs grundlægger, mens Hobbes betragtes som en liberal politisk filosof. Men hvordan har diskussionen mellem dem noget at gøre med Det Modernes renselses- og oversættelsespraksis? Jo, den adskillelse af henholdsvis det videnskabelige og det politiske, som de tilsammen skaber, illustrerer den moderne verdens inddeling af verden i natur og politik, og tilsammen kan de derfor ses som idealtypiske opfindere af Det Moderne. Boyle skaber et videnskabeligt rum (laboratoriet), som politikken (mennesker) må være adskilt fra, mens Hobbes kreerer et politisk rum, som naturvidenskaben (ikke-mennesker) bliver ekskluderet fra (Latour 1996: 44).

Alle må fra da af have et ”dobbeltblik” på verden idealtypisk forstået (der var selvfølgelig langt flere strømninger end diskussionen mellem Hobbes og Boyle, der skabte dette dobbeltblik). Man ser nu ikke længere (som i det førmoderne) en relation

mellem kendsgerningers (eller tings) karakter og det politiske eller sociale karakter - disse bliver to adskilte sektorer (Latour 1996: 44). Renselsespraksissen går i gang. Det politiske rum er befolket af mennesker, der er upåvirkede af naturen og deres omgivelser. Laboratoriet er befolket af naturen, der er upåvirket af magt og interesser (= mennesker). Denne totale adskillelse – og enigheden om denne adskillelse - kalder Latour ”Den Moderne Forfatning”, fordi den minder om moderne staters deling af den dømmende og den udøvende magt, der på ingen måde må intervenere, men alligevel hele tiden gør det (Latour 1996: 46). Som delte institutioner indstiftes så den videnskabelige myndighed, der repræsenterer genstandene, tingene, det ”ikke-menneskelige” og den politiske myndighed, der har til opgave at repræsentere subjekterne, ”det menneskelige”. Dette er renselsespraksis (se figur 1).

Problemet er, at denne adskillelse ikke er reel. Ikke forstået på den måde, at denne praksis ikke finder sted hver eneste dag i både Folketingssalen og laboratorierne. Det gør den, og den skaber effektive både politiske og videnskabelige resultater. Den er den erkendelsesmæssige basis for den måde, hvorpå vi moderne handler i og dermed skaber verden. Men de fænomener, verden består af, er ikke rensede, og det vil derfor aldrig lykkes med en total adskillelse af det samfundsmæssige og naturen – hvilket hullet i ozonlaget og assisteret befrugtning er eksempler på. Latours pointe er, at vi anser renselse for at være den praksis, der konstituerer os som moderne – vi er i stand til at skille religion og videnskab fra politik samt religion og politik fra videnskab. Dette er en ontologisk grundforståelse - ”dobbelt-ontologien” - som vi forstår os selv ud fra.

Figur 1. Den Moderne Forfatning. Modifikation af Latours figur (Latour 2003: 11).

Men lige så ofte som vi adskiller tingene fra menneskene, lige så ofte praktiserer vi oversættelse, dvs blander natur og kultur – det er umuligt ikke at gøre dette, da dobbeltontologien jo er konstrueret. Hullet i ozonlaget er et eksempel på en sådan oversættelsespraksis og dermed er fænomenet det, som Latour kalder en hybrid (se figur 1): Noget der overskrider grænser. Hullet i ozonlaget er et produkt af fysiske og kemiske processer, samt økonomiske, sociale og politiske, der i fællesskab nu har skabt et hul i Stratosfæren. Men når vi behandler emnet deler vi det igen analytisk op i den politiske del, der måske handler om regulering af privatbilisme og fx en kemisk del, der kunne handle om måling af ozonødelæggende ioner i den højere atmosfære - uagtet at det er et netværk af sammenhænge mellem materialitet og politik, der konstituerer hullet.

Renselse og oversættelse er et grundlæggende vilkår for det moderne at handle på – denne dobbelte ontologi udgør vores erkendelsesgrundlag. Latours pointe er, at jo mere vi praktiserer renselse, des mere praktiserer vi oversættelse. For det, at vi forstår verden som strengt opdelt i henholdsvis det politiske og det naturlige, giver os handlefrihed: Når vi handler – og dermed skaber fænomener i verden - bekymrer vi os ikke om, hvilke mere omfattende konsekvenser, vores handling har, fordi vi kun forstår dem ud fra den ene del af dobbeltontologien. Eksempelvis bekymrer vi os ikke i udviklingen af

en ny teknologi, som fx gensplejsede afgrøder, hvilke konsekvenser for det sociale system, der kan være der, hvor den bliver plantet – fordi den nye afgrøde grundlæggende ændrer landbrugserhvervet i det bestemte geografiske rum. Og dermed producerer vi hybrider - tempoet i den teknologiske innovation illustrerer netop dette.

Teknologien ses i det moderne som havende en dobbelt rolle: På den ene side gør den mennesket og samfundet i stand til at kontrollere naturen og derved skabe orden og eventuelle fremskridt i verden. Men på den anden side mener det moderne menneske også, at der er en fare for, at den ”naturlige orden” bliver forstyrret af teknologien, hvilket vi frygter, da vi ser os selv som værende afhængige af den skrøbelige natur, og derfor ophøjer vi den til det gode (Würtz 2005: 15). Teknologien har således en medierende rolle mellem det ”naturlige” og det ”samfundsmæssige”. Men teknologien betragtes som noget instrumentelt, ikke som hybridisering eller oversættelsesarbejde. Ikke som en måde at skabe sammenhænge, hvor der tidligere ikke var nogen (Würtz 2005: 15f) Denne manglende forståelse af, at vi via teknologien skaber hybrider, kan have mange konsekvenser. Som vi vil se i den følgende diskussion, kan en konsekvens være, at teknologien ses som en farlig intervention i naturens orden fremfor - i erkendelsen af at verden allerede består af hybrider – som en mulighed for at skabe nye sammenhænge.

3.3 KERNEFAMILIEDISKURSENS STYRKE I LYSET AF DEN MODERNE FORFATNING

Hvordan kan vi forstå det hegemoni, vi i analysen så udspille sig i debatten om teknologisk assisteret befrugtning i henhold til Den Moderne Forfatning? I analysen så vi, at alle diskurser i debatten er strukturerede af en hegemonisk metadiskurs, der betragter biologisk befrugtning som det selvfølgelig udgangspunkt for forplantning. Den teknologisk assisterede befrugtning træder ind som erstatning for den biologiske, men bliver ikke set som en ligeværdig befrugtningsteknologi i forhold til den biologiske. Hvordan kan vi forstå dette, hvis vi tager fat i begrebet ”renselse” – Det Modernes evindelige adskillelse af det ”ikke-menneskelige” som noget apolitisk og ”det menneskelige” som noget politisk?

Nina Lykke, der forsker i sundhedsbegreber og arbejder med Latours teorier, forklarer, hvordan kroppen, forstået som biologisk materie, gennem renselsesprocessen er blevet kategoriseret som ”det ikke-menneskelige”. Det ses helt eksplicit i opdelingen af faggrenene, hvor læren om kroppen, Medicin, er et naturvidenskabeligt felt (Lykke 1999: 148). Den biologiske befrugtning er om noget forbundet med denne biologiske materie eller krop.

Den biologiske befrugtning er altså ved rensesarbejde blevet kategoriseret som værende apolitisk – ”naturlig”, som det udtrykkes i debatten. Derfor forstås mødet mellem kvinde- og mandekroppen i befrugtningsakten som et anliggende, der - i sin kraft af at være den absolut rene natur - ikke er politisk: Det er naturbestemt, at det foregår på denne måde. Befrugtningen af ægget i livmoderen er et apolitisk rum (som Boyles fremvisninger af forsøg med luftpumper i laboratoriet), hvor den rene naturs mekanismer bliver synlige i form af et begyndende foster. De mennesker, som er involveret, bliver som Boyles vidner kun medier, hvorigennem denne natur ”taler”. Den biologiske befrugtning er via renselsesprocesser på denne måde blevet skubbet ud i en sfære, hvor den ikke er genstand for politik. Den er blevet objektiveret – er blevet til befrugtningsformen, fordi den er den ”rene” natur. Debattørerne i debatten om LKB bevæger sig, når de taler om biologisk befrugtning, således indenfor den del af dobbelt-ontologien, som hører ”naturen” til: Et apolitisk rum med apolitiske objekter og fænomener, der handler efter naturens egne uforanderlige love.

Den teknologisk assisterede befrugtning bliver imidlertid anskuet anderledes. Her er der ikke længere tale om naturen, som viser sine mekanismer i et aflukket apolitisk rum. I stedet anskues denne form for befrugtning som en samfundsmæssig intervention i naturen. Man betragter den teknologisk assisterede befrugtning som et middel, som samfundet kan tage i brug for at afhjælpe barnløshed for dem, der ikke kan få børn ”ad naturens vej” (se fx FT 27 eller FT 28). Hvor den biologiske befrugtning således kategoriseres som tilhørende den apolitiske sfære, fordi den via renselsesprocessen gøres ”ikke-menneskelig”, kategoriseres den teknologisk assisterede befrugtning som samfundsmæssig og dermed politiserbar. Den er samfundsmæssig, fordi den er en ”menneskelig” intervention i det ”ikke-menneskelige” – i ”naturens orden”. Og når der

er tale om en ”menneskelig” intervention, bevæger det moderne menneske sig over i den anden del af dobbelt-ontologien, nemlig det Hobbes’ke politiske/samfundsmæssige rum, hvor ideologier frit kan strides. Teknologien bliver netop her også set i en moderne dobbeltrolle: På den ene side betragtes den teknologisk assisterede befrugtning som en måde at kontrollere naturen på – at få skabt børn, hvor ”naturen” ellers modsatte sig i form af en evt sygdom. På den anden side vægrer man sig også ved at gøre for store indgreb i ”naturens orden” via teknologien og regulerer derfor, hvem der har adgang til teknologien efter en ide om, hvordan man kan tilnærme sig naturens orden, selvom man gjorde indgreb i den.

Diskurserne kan således frit strides om, hvem der har ret til assisteret befrugtning, men det foregår hele tiden på det grundlag, at teknologien forstås som en samfundsmæssig intervention, som derfor er politisk, i modsætning til den biologiske befrugtning, der har hegemonisk status som den ”rigtige” måde at reproducere sig på, og som alle diskussioner af andre former for forplantning derfor må ses i lyset af. Således kan Latours beskrivelse af ”det moderne” og teknologiens rolle hjælpe os til at forstå den metadiskurs, som udgør præmissen for debatten om LKB, og som understøtter kernefamiliediskursen. Det Modernes renselse af verden i henholdsvis det naturlige, objektive og apolitiske, og det unaturlige/kunstige og politiske, skaber den binære hierarkisering af befrugtningformerne, som vi i diskursanalysen så, at alle debattører i debatten refererer til. Ikke alene skelnes der mellem biologisk og teknologisk assisterede befrugtning som tilhørende henholdsvis ”det naturlige” og ”det politiske”. Den handlingsanvisning for befrugtning, som naturen qua menneskekroppenes udformning giver, objektiveres som en handlingsmoral, som vi mennesker muligvis kan tillade os at afvige fra, men fortsat må anerkende som ”den rigtige” – fordi den er ”naturlig”. Naturen får en ophøjet status som noget nærmest urørligt, som vi mennesker ikke bør inter文enerere (for) meget i vha. af vores teknologier. Vi kan gøre det i et vist omfang, men det er problematisk at røkke for meget ved naturens orden. Således ordnes skellet mellem befrugtningformerne som et binært hierarki, hvor den biologiske befrugtning rangerer over den teknologiske. Skellet mellem det naturlige og det politiske, som danner præmissen for debatten, understøtter derfor kernefamiliediskursen, idet den heteroseksuelle kernefamilie betragtes som

udgangspunktet for familiedannelse pga den biologiske krops handlingsanvisninger ift befrugtning.

Vi har således identificeret, at problemets kerne er hierarkiseringen af selve befrugtningsformerne, som bygger på den biologiske befrugtnings naturaliserede status som apolitisk. Følgeligt består vores udfordring, i henhold til Det Radikale Demokratis fordring om udvidelsen af det politiske, i at politisere netop den biologiske befrugtnings objektiverede status. Hvis teknologien skal fungere som den dislokation, som åbner op for en ligestilling af familieformerne, må naturaliseringen af de biologiske kroppes handlingsanvisninger politiseres. Det er således dette, de følgende diskussioner vil centrere sig omkring: Hvordan kan vi med henblik på ligestilling af familieformerne politisere menneskekroppenes handlingsanvisninger i forhold til befrugtning, og dermed åbne op for en ligestilling af selve befrugtningsformerne? Hvordan kan vi sætte os fri af de biologiske kroppes sociale determination som den fremstår nu, som består pga. den status, vi tillægger de biologiske kroppe?

4 FEMINISMENS LØSNING – MED MOUFFE I FRONT

Siden 80'erne har den centrale problemstilling for mange feminister netop været at gøre op med kroppenes sociale determination. Dvs at gøre op med, at der med kroppenes udformning forbindes særlige egenskaber og handlinger, som begrænser menneskers handling. De poststrukturalistiske feministiske strømninger har gennem tiden forsøgt at løse dette ved en fortsat mere radikal antiessentialistisk tilgang til køn, dvs en afstandtagen fra, at det er muligt at tale om kønnet som havende biologiske eller socialt konstruerede essentielle egenskaber (Dahlerup 2003: 36f). En tilgang som i yderste konsekvens betyder en afstandtagen fra, at det biologiske design af menneskekroppene skulle have nogen betydning. Denne antiessentialisme er kendetegnende for den en del poststrukturalistiske strømninger, hvor man beskæftiger sig netop med problemer vedr. ligestilling af seksualiteter, køn og familieformer (se fx Butler 1999 og Stormhøj 2006). Derfor finder vi de poststrukturalistiske diskussioner meget relevante i forbindelse med spørgsmålet om reguleringen af adgangen til teknologisk assisteret befrugtning i forhold til civilstatus og seksuel observans – et spørgsmål som på én gang handler om ligestilling af familieformer og de teknologiens potentiale for at udvide de muligheder, de biologiske kroppe giver os. Vi vil derfor i de følgende teoretiske diskussioner af problemstillingen (med løbende reference til resultaterne af diskursanalysens resultater) tage afsæt i nogle af de poststrukturalistiske feministers bidrag.

Chantal Mouffe – som sammen med Ernesto Laclau har formuleret nærværende projekts normative fundament: Det Radikale Demokrati – er en del af de antiessentialistiske bevægelser. Hun agiterer for en stadig udvidelse af kvinders (og menneskers i det hele taget) muligheder for at indtage mange forskellige ligestillede identiteter. En udvidelse, som netop må baseres på en antiessentialistisk forståelse af

kroppe og køn (Mouffe 2002: 200). Mouffe repræsenterer en mere radikal variant af den antiessentialistiske bevægelse og er således interessant, idet hun ikke alene kan hjælpe os til at belyse hvad denne bevægelse har bidraget med af relevante perspektiver, men også hvilke begrænsninger, den støder på.

I dette kapitel vil vi først præsentere den omtalte strømning indenfor feminismen – dvs hvorledes feminister gennem tiden har forsøgt at løse problemet vedr. kroppenes sociale determination. Således kan vi placere Mouffe i denne strømning, inden vi præsenterer hendes tilgang til problemstillingen og fremhæver hvilke potentialer for ligestilling, denne tilgang giver. De udviklingstræk og strømninger indenfor den feministiske teori, vi har valgt at præsentere i det følgende, er afgrænset til de, som er relevante for placeringen af Mouffe og problematikken vedr. kroppenes sociale determination.

4.1 MOD EN ANTI-ESSENTIALISTISK FORSTÅELSE AF KROPPEN

Indtil slutningen af 70'erne beskæftigede feministisk teori sig i store træk med at tydeliggøre, hvordan forskellige sfærer (fx videnskaben) var domineret af maskuline interesser og egenskaber – dvs en ”patriarkalsk kultur”. En kultur, som ikke alene undertrykte og ekskluderede kvinder men også betød, at kvinders særlige egenskaber ikke blev udnyttet. Således byggede den feministiske kamp på en essentialistisk forståelse af køn, hvor målet var en ligestilling af de feminine og maskuline egenskaber.

I slutningen af 70'erne begyndte man imidlertid at stille spørgsmålstejn ved den essentialistiske forståelse af køn, som udsprang af troen på biologisk determinisme. Man begyndte at tale om køn som bestående af henholdsvis *sex* (biologisk køn) og *gender* (socialt køn), således at kun en del af kønnet er substantielt afhængigt af kroppen (præ-diskursivt) hvorimod resten er socialt/kulturelt konstrueret, dvs afhængigt af hvilke værdier og normer, der knyttes til *sex*. Ved at adskille *sex* fra *gender* blev det derfor muligt at tale om kønnet som en delvis social konstruktion, og dermed blev der åbnet op for, at kønnet kunne være anderledes. Det, at være mand eller kvinde, var ikke længere noget rent naturgivent, men i lige så høj grad et produkt af samfundets kulturelle normer (Stormhøj 2004: 491 og Søndergaard 1996: 41).

Sidst i 80'erne begyndte nogle feministiske teoretikere imidlertid at stille spørgsmålstegn ved sex/gender-distinktionens potentialer. Kønsforskningen var frem til da fortsat overvejende centreret omkring at afdække kvindens liv og undertrykkelse i en verden domineret af mænd, og det var blevet feminismens bærende argument og mest gennemgående karaktertræk at synliggøre det faktum, at kvinden var grundlæggende begrænset i kraft af sit køn. Resultatet af dette var, at man fortsat skabte og opretholdt en række forestillinger om, hvad der er typisk for kvindens ageren og egenskaber.

Man havde med sex/gender-distinktionen åbnet for, at denne undertrykkelse ikke var direkte sammenhængende med essentielle egenskaber ved kønnene, men resultat af sociale konstruktioner af køn og kønsmagt. Men samtidig kunne man med sex/gender-distinktionen ikke komme ud over at reproducere en forestilling om, at kønnene har bestemte egenskaber. Den fremtrædende filosof og feministiske teoretiker Judith Butler stillede sig i starten af 90'erne i spidsen for denne kritik af sex/gender-distinktionen: I følge Butler, usynliggør sex/gender-distinktionens forsøg på at adskille det materielle fra det diskursive muligheden for, at også det materielle kan have en diskursiv karakter. Kroppen har ganske vist en fysisk substans, men får først sin betydning, når vi som mennesker tillægger den betydning og italesætter denne betydning. Da vi ikke har nogen prædiskursiv adgang til kroppen, giver det heller ikke nogen mening at tale om kroppen som noget prædiskursivt (Butler 1999:11). Kroppen er altid diskursivt medieret, og sex/gender-distinktionen er således blot en objektivisering af visse diskursive forestillinger om kønnene, ved klassificering af disse som *sex*.

Diskussionen om forståelsen af køn har siden først i 90'erne drejet sig om at distancere sig fra og komme ud over faste forestillinger om særlige kønnede essenser i mennesket. Med opgøret med sex/gender-distinktionen har man således afskrevet, at kroppen i sig selv har nogen betydning, og løsningen på kroppenes sociale determination er at gøre op med de undertrykkende diskurser om køn, som begrænser menneskers handlen – et opgør, som ifølge mange af 90'ernes fremtrædende feministiske teoretikere netop forudsætter afskrivelsen af kroppen for at kunne dekonstruere den sociale konstruktion af køn og seksualitet. Der opstår i kønsforskningen imidlertid et problem inden for

denne tilgang: Hvordan kan man problematisere (og dermed italesætte) de værende konstruktioner af køn uden samtidig at reproducere bestemte (essentialistiske) forestillinger om kønnene? (Dahlerup 2003: 41f). Dette problem er forsøgt løst på forskellig vis. Fx har filosoffen Iris Marion Young forsøgt at løse det ved at tale om ”kvinders fælles erfaringer som kvinder”: Man fødes ikke med bestemte egenskaber i kraft af éns køn, men pga. sociale konstruktioner af køn erfarer man verden afhængigt af sit køn. Således kan man tale om kvinder som en sammenhængende identitet i kraft af deres fælles sociale erfaringer, uden at dette betyder at kvinder tillægges særlige egenskaber (Siim 2001: 13f).

4.2 FEMINISME OG LIBERALISERING AF FAMILIENORMERNE A LA CHANTAL MOUFFE

Mouffe er en del af den antiessentialistiske feministiske bevægelse. Men hun stiller sig i opposition til forsøgene på at italesætte kvinder som sammenhængende identitet (fx i kraft af fælles erfaringer) fordi hun ikke mener, at dette løser essentialisme-problemet. For at kunne forstå, hvordan magtrelationer konstrueres og skabe teori om de mange former for underordning, som finder sted, bliver det nødvendigt netop at give afkald på at kunne italesætte kvinder som en sammenhængende identitet. I stedet må man studere, hvorledes underordning finder sted i forskellige konkrete relationer (Mouffe 2002: 198). Således bliver det muligt – med Mouffes ord – at se den ”*mangfoldighed af sociale relationer, i hvilke kønsmæssig forskel konstrueres på meget forskellige måder, og hvor kampen mod underordning skal gøres synlig i specifikke og differentierede former*” (Mouffe 2002: 200).

Dette hænger tæt sammen med Mouffes forståelse af subjektets beskaffenhed. I følge Mouffe kan man ikke tale om den sociale aktør som en homogen enhed, men derimod som en pluralitet af identiteter. Et subjekt kan derfor have en dominerende identitet inden for en diskurs og være undertrykt i en anden. Identiteten er afhængig af de forskellige subjektpositioner, som konstituerer subjektet indenfor forskellige diskursive strukturer (Mouffe 2002: 198). Subjektpositioner er de identiteter eller kategorier, det som menneske er muligt at indtage i specifikke sammenhænge. Således kan man ikke tale om erfaring, fordi al erfaring afhænger af præcise diskursive mulighedsbetingelser

og dermed ikke er statisk (Laclau og Mouffe 2002: 66). Hvis man taler om en gruppes fælles erfaringer reproduceres derfor en forestilling om denne gruppes fælles egenskaber, omend disse er socialt (og ikke biologisk) betinget.

Men det betyder ikke, at man ikke kan tale om sammenhænge - for man forsøger hele tiden via artikulationer at etablere historiske, kontingente forindelser imellem subjektpositionerne. Der vil således altid i det politiske felt være diskurser, som fra forskellige udgangspunkter forsøger at skabe disse artikulationer (Mouffe 2002: 199). Derfor kan man tale om "kollektive subjekter": Enheden mellem subjekterne er et resultat af delvise bestemmelser af identiteter gennem skabelsen af knudepunkter (Mouffe 2002: 200). Knudepunkter, hvor subjekterne har undertrykkelsesrelationen tilfælles. Ikke alene er det muligt at tale om "kollektive subjekter". Som vi skal se er de grupper, som disse udgør, også for Mouffe nøglen til frigørelsen af subjekterne.

Feminismens mål er ifølge Mouffe at omdanne de konkrete diskurser og praksisser, hvor kategorien "kvinde" underordnes (Mouffe 2002: 211) - køn skal ikke være en gyldig distinktion ift politik og medborgerskab (Mouffe 2002: 205). Denne omdannelse skal netop ske ved, at undertrykte grupper (i vores tilfælde single-kvinder og lesbiske) skal gå sammen om at artikulere deres krav om ligestilling i forhold til den konkrete undertrykkelse, som den kommer til udtryk i parforholdskravet. Via denne artikulation udvides og radikaliseres demokratiet (Mouffe 2002: 207). Frihed og lighed for alle skal gøres gældende ved en fremhævelse og udfordring af "*de utallige sociale relationer, hvori der eksisterer en dominanssituation*" (Mouffe 2002: 207). Således er det via en reartikulation af de konkrete subjektpositioner i forskellige relationer, at frihed og lighed skal realiseres.

Mouffe har altså en ren diskursiv forståelse af køn. Hun mener, at alle sammenknytninger af bestemte egenskaber eller handlemuligheder knyttet til kroppene er undergravende for det feministiske projekt. Kroppene eksisterer, men det er kun via diskurser om køn og kroppe, at de får deres betydning (og dermed betinger subjekters handlemuligheder) – og denne radikale antiessentialisme er netop forudtæningen for at skabe mulighed for forandring af diskurser om køn. Således åbner Mouffe via en

antiessentialistisk tilgang op for at stille spørgsmålstegn ved eksisterende kategoriseringer og forståelser af køn.

Mouffes forståelse af, hvorledes subjekter kan gøres fri af kroppens sociale determination, kan overføres til problematikken vedrørende homoseksuelle og singlers adgang til teknologisk assisteret befrugtning. De hegemoniske diskurser om familiedannelse og seksualitetsnormer, som institueres i LKB og undertrykker lesbiske og singler, skal bekæmpes via disse identiteters samlede artikulationer af krav. Via fremhævelse af undertrykkelsen og artikulation af krav, skal de diskursive mulighedsbetingelser i den konkrete relation udvides, således at der skabes rum for frihed og lighed. De singler og lesbiske, der ønsker børn vha. teknologisk assisteret befrugtning, skal artikulere deres krav og diskurser om reproduktion og familieskabelse skal derved omformes. Seksuel overbevisning og partnerskab skal reartikuleres, så det ikke bliver en gyldig distinktion for, om man har adgang til teknologisk assisteret befrugtning.

4.3 KROPPENES STATUS

Vi har nu fået indblik i en poststrukturalistisk, antiessentialistisk tilgang til, hvorledes vi kommer ud over de biologiske kroppe sociale determination. Den antiessentialistiske tilgangs potentiale ift at stille spørgsmålstegn ved hegemonier og derved åbne for nye måder at forstå køn og familidannelse, er i forbindelse med nærværende projekts problemstilling aldeles anvendelig. Det er imidlertid paradoksalt, at forudsætningen for at skabe ligestilling i dette perspektiv er helt at undlade at tale om kroppens betydning. For projektets konkrete problemstilling handler det jo netop om hvilke rammer, de biologiske kroppe giver os, og hvorledes vi kan udvide kroppens muligheder med teknologien. Diskussionen af familienormerne er affødt af en ændring af de materielle betingelser: Muligheden for at befrugte en kvinde på anden vis end ved samleje med en mand. Vi vil derfor i det følgende problematisere Mouffes forståelse af, at forudsætningen for en antiessentialistisk tilgang til køn – og dermed muligheden for radikal ligestilling af familieformerne - er at afskrive kroppens betydning.

Den undertrykte gruppe (lesbiske og singler, som ønsker teknologisk assisteret befrugtning) er repræsenteret ved udfordrerdiskursen, som netop artikulerer disse gruppers krav ved at argumentere for ligestilling af seksualiteter og civil praksis ift adgangen til teknologisk assisteret befrugtning. Udfordrerdiskursen taler netop for, at man bør tillade og evt støtte andre familieformer end den, som biologien giver mulighed for, det ikke beviseligt er modstridende med barnets tarv at praktisere andre familieformer. I forhold til Mouffes forståelse af, hvorledes ligestillingskampen skal kæmpes, er den således i fuld gang.

Men i analysen af debatterne vedr. LKB så vi, at debatten i høj grad netop har sit omdrejningspunkt omkring de muligheder, den "rene" biologiske menneskekrop giver os, og indenfor hvilke rammer, vi bør ændre disse muligheder vha. teknologien. Omdrejningspunktet er således i høj grad diskussionen om, hvorvidt vi bør anvende teknologien til at rokke ved den "naturlige orden", som man tilskriver de biologiske kroppe handlingsanvisninger, eller ej. Og alle – også udfordrerdiskursen – er strukturerede efter den metadiskurs, der er med til at opretholde kernefamiliediskursen som hegemoni og forhindrer den radikale ligestilling af familieformerne: Nemlig det at man objektiverer de handlingsanvisninger der ligger i den biologiske krop om, at en familie tager udgangspunkt i en mand, en kvinde og et barn.

Således er problemet netop den måde, hvorpå vi opfatter de biologiske kroppe og de fordringer om bestemte praksisser, som er indlejret i kroppene. Problemet er, at den befrugtningensform, som vi via biologien adviseres til at praktisere for at skabe børn ophøjes til det selvfølgelige (apolitiske) udgangspunkt for familiedannelse. Hvordan kan vi politisere denne biologiske befrugtning? Hvordan kan vi, med udgangspunkt i projektets normative udgangspunkt om at udvide det politiske gennem politisering af hegemonierne, politisere den biologiske befrugtning? Kan vi overhovedet det, udelukkende med brug af antiessentialistiske tilgange?

Mouffe afstår fra at tale om, at der til de materielle kroppe skulle være knyttet bestemte egenskaber og begrænsninger. For ifølge hende fører enhver anerkendelse heraf til, at vi indskrænker vores muligheder for at ændre de forestillinger, som undertrykker nogle

identiter – i dette tilfælde familier med én eller to mødre fremfor en mor og en far. Dermed afskriver hun sig fra at forholde sig til hvilken status, vi skal tillægge de muligheder, de biologiske kroppe giver os. Og derfor er det vanskeligt via en poststrukturalistisk, antiessentialistisk tilgang at stille spørgsmålstejn ved debattens grundlæggende præmis om, at de handlinger, den fysiske biologiske krop anviser, rangerer højere end den udvidelse af kroppenens fysiske muligheder, teknologien giver. For præmissen for at kunne politisere noget er, at man tillægger dette noget betydning. Og Mouffe tillægger jo netop ikke den fysiske kropps muligheder eller begrænsninger i en given situation betydning. Hun tillægger kun de meninger, man tillægger kroppen betydning.

Således kommer vi med Mouffes løsningsforslag til kort. Vi er nødt til at politisere den måde, hvorpå man tolker de muligheder, de fysiske kroppe giver os. Vi er nødt til at kunne tale om, hvori de biologiske kroppers begrænsninger består. Men hvordan kan vi gøre dette uden at ende i den essentialisme, som Mouffe påpeger farligheden af? Hvordan kan vi tale om kroppenens begrænsninger uden derved at acceptere, at dette sætter grænser for hvilke identiteter, vi kan og bør praktisere? Hvordan kan vi tale om kroppenens begrænsninger på en måde, så vi samtidig kan stille spørgsmålstejn ved den status, disse begrænsninger tildeles, og åbne for en ligestilling af de nye former for befrugtning, som teknologien giver os?

5 KROPPENES AGENS

Når kernefamiliediskursens fortalere fremfører, at de biologiske kroppe nu engang udstikker en retning for, hvilke familier det er oplagt at praktisere, har de jo ret. Det, at befrugtningen biologisk sker ved samleje mellem en mand og en kvinde, betyder jo, at familier, som tager udgangspunkt i en genetisk forbindelse mellem generationerne, er den familieform, biologien anviser os at praktisere. Der er indenfor biologien intet til hinder for, at en familie kan rumme flere voksne end end en biologisk far og mor. Men det er én mand og én kvinde, der er det minimale udgangspunkt for at kunne skabe en familie, og således er det denne konstellation, enhver biologisk familiedannelse må tage udgangspunkt i. Men teknologien giver os muligheden for at skabe andre familier. Hvordan kan vi forstå materialitetens grænser på en måde, som ikke begrænser os i at benytte teknologien til at fremme andre familieformer end kernefamilien?

Her træder STS-teorien med Latour endnu en gang hjælpende til. Denne tradition opererer med en ny forståelse af materialitetens agens, som – ifølge teorien selv – bryder med de måder, hvorpå det er muligt at forstå materialiteten inden for Det Moderne. I stedet for at tale om ”subjekter” og ”objekter” taler Latour om ”aktanter”. Mennesker og ikke-mennesker tilhører ifølge Latour ikke to ontologisk adskilte sfærer, men indgår i samme netværk med samme ontologi som ligestillede aktanter. Han mener således, at vi på samme tid skal studere materialitet, magt og diskurs, for sådan er fænomenerne: *”Real as Nature, narrated like Discourse, collective as Society, existential as Being”* (Latour 2003: 90). Materialiteten har altså agens ift det sociale – det giver ikke mening at adskille objekter og subjekter, da de indgår i samme netværk og derved gensidigt former hinanden. Når vi studerer verden – fx betingelserne for hvilke familier, det er muligt at praktisere - må vi derfor se på de hybrider, som omgiver

os, fremfor at forsøge at studere natur og samfund i deres rene former (Sørensen 2004: 8f).

5.1 MATERIALITETEN SOM GRÆNSEDRAGER

For at forstå materialitetens agens nærmere griber vi fat i den amerikanske feminist, biolog og videnssociolog Donna Haraway. Hun befinder sig ligesom Latour indenfor STS-traditionen, men har på én gang en både bredere og mere snæver tilgang til traditionen. Bredere forstået på den måde, at Haraway, kombinerer positivismekritikken fra Science and Technology Studies (se afsnittet "Den Moderne Forfatning" for nærmere beskrivelse af STS) med kulturstudier. Det vil sige, at hun anser teknologi- og naturvidenskaberne som en specifik (vestlig) kulturel aktivitet, som må studeres i sammenhæng med andre slags kulturel praksis, som fx hverdagspraksis (Lykke 2002: 141). Til fælles med Latour har hun fokuset på de non-humane aktører og hvordan de påvirker social praksis og vidensfrembringelse. Til forskel fra Latour er hendes fokus med disse studier i høj grad er fokuseret på en feministisk tilgang til Science-and-Technologyfeltet - hvilket er årsagen til, at vi argumenterer for, at hun har et snævrere perspektiv end Latour. Hun beskæftiger sig derfor meget med kroppen (som non-human aktør) og dens indvirkning på, hvordan vi forstår køn og seksualitet i et højteknologisk videnssamfund, hvor kroppenes muligheder konstant ændres (Lykke 2002: 142).

Som STS-teoretiker indskriver hun sig i en anden tradition end de poststrukturalistiske, hvor både Judith Butler og Chantal Mouffe befinder sig (som beskrevet tidligere). Hendes bud på en "ny" feminisme er også et brud med sex/gender distinktionen af samme grund som Butler og Mouffe, men hun mener ikke, som de, at man løser problemet ved at afskrive kroppens betydning (Haraway 1991: 197). Hun argumenterer for, at vi er nødt til at afvise naturvidenskabernes ide om objektivitet og objekter, men at vi af den grund ikke må afskrive tingenes betydning, idet de *har* betydning for social interaktion. Man er bare nødt til at forstå dem som indeholdende agens – i modsætning til naturvidenskaberne og poststrukturalismen, som passificerer dem (Haraway 1991: 198).

I stedet skal materialitet anskues som grænser (boundaries) (Haraway 1991: 200). Det skal forstås således, at hun anskuer materialitet som en meningsproducerende agent, der materialiserer sig i social interaktion som grænserne for vores fysiske og bevidsthedsmæssige kunnen. Objekter eller materialitet er for Haraway således ikke forud-eksisterende uforanderlige genstande uden for vores bevidsthed, men opstår i social interaktion som grænserne for, hvad der er muligt (Haraway 1991: 201). De bliver således medproducenter af, hvordan vi forstår os selv i verden, fordi de er med til at sætte grænserne for, hvad vi ikke kan gøre (fx sætte af med fødderne fra jorden og flyve). Idet objekterne netop materialiserer sig i den konkrete sociale interaktion og netop som en grænse for handling, skal materialiteten ikke ikke forstås som determinerende for social interagens eller bestående af én ahistorisk substans, som man til alle tider må forholde sig til på samme måde. En sådan forståelse, kommer fx frem i kernefamiliediskursens sammenkobling af det to-kønnede forældreskab (med to fysisk forskellige kroppe involverede) og en god opvækst for et barn.

I stedet siger Haraway, at "[...]boundaries shift from within; boundaries are very tricky" (Haraway 1991: 201). Vi tolker det således, at grænserne for, hvad der er muligt, både ændrer sig ved, at de fysiske grænser ændrer sig – i modsætning til tidligere er det nu muligt at blive befrugtet vha. teknologien i stedet for udelukkende biologien – og at vores forståelse af grænser afhænger af det historiske og geografiske rum, vi befinder os i. I Haraways materialitetsforståelse er der således lagt op til en både fysisk og konstrueret forståelse af materialitet. Fysisk forstået på den måde, at det sætter grænser for vores udfoldelsesmuligheder – eller at vores udfoldelser og vores forståelse af vores udfoldelser skal forstås i relation til de fysiske objekter. Og konstruktivistisk på den måde at den betydning, vi tillægger en konkret materialitet, opstår i mødet med den som grænse i den sociale interaktion – en betydning som kan være anderledes i en anden social sammenhæng.

5.2 AT POLITISERE KROPPEN – UDEN AT BLIVE ESSENTIALIST

Således kan vi vha. Latour og Haraway forstå materialitetens betydning uden at dette lukker muligheden for forandring af de konstruktioner, som skaber den undertrykkelse,

vi med parforholdskravet er vidner til. Tværtimod kan vi forstå, hvordan materialiteten i konkrete relationer har agens og er medvirkende til at skabe undertrykkende magtforhold og dermed blive i stand til at ændre disse. Vha. STS-traditionen kan vi nemlig politisere selve materialiteten og stille spørgsmålstejn ved den status, de biologiske kropes handlingsanvisninger giver. Vi kan stille spørgsmålstejn ved, at naturen (kroppen) kategoriseres som apolitisk – for ifølge STS-traditionen har naturen samme ontologiske status som den kulturskabte teknologi, og ingen af delene er hverken apolitisk eller frigjort af materialitetens begrænsninger og muligheder. Således har vi vha. STS mulighed for at tage kroppenes agens alvorligt og via dette blive i stand til at nedbryde hierarkiseringen af den biologiske befrugtning (den ”naturlige”) og den teknologisk assisterede befrugtning (den ”kunstige”).

Før vi udfolder dette frigørende potentiale, som vi nu kan se, vil vi forsøge at begribe nærmere, hvori forskellen på Latour og Haraways, og de antiessentialistiske tilgange ligger. Dels for bedre at forstå, hvorfor inddragelsen af STS-studier ikke blot er et skridt tilbage mod den positivistiske virkelighedsopfattelse, men en grundlæggende anderledes måde at forstå materialiteten på. Dels for dermed endnu bedre at kunne forstå, hvori den poststrukturalistiske tilgangs begrænsninger ligger og STS-traditionen kan være behjælpelig – stadig i et radikalt demokratisk perspektiv.

6 DEN KONSTRUKTIVISTISKE BLINDGYDE

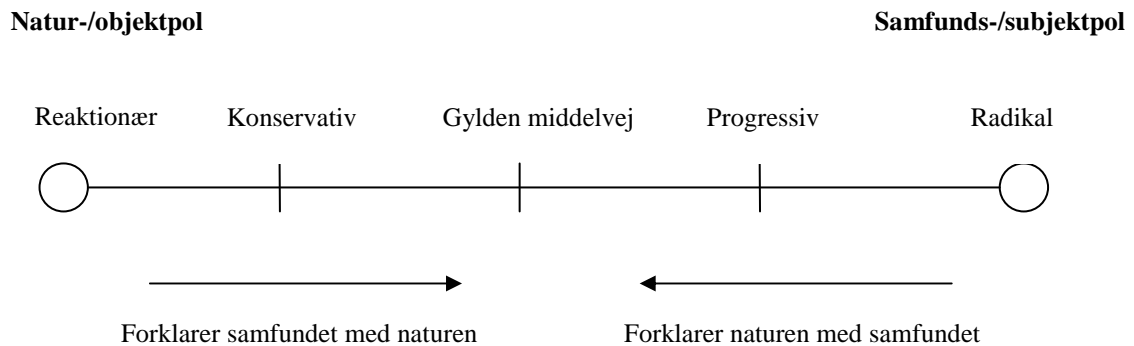
Hvorledes kan vi forstå, hvad det er for en forståelse af materialiteten, som gør, at diskussionen om kroppenes sociale determination tilsyneladende bliver hængende ved spørgsmålet om, hvorvidt kroppenes design er tvingende (den biologisk-essentialistiske forståelse af køn) eller om vi ved at forstå køn og seksualitet som sociale konstruktioner kan gøre os fri af kroppene (den antiessentialistiske, poststrukturalistiske forståelse af køn)? Feminismen har forsøgt at løse problemet med kroppenes sociale determination ved at benægte materialitetens agens. Men hvori består begrænsningen i denne bevægelse (som Mouffe repræsenterer)?. Hvorfor formår den ikke at løse problemet og komme ud over kernefamiliediskursens argument om "naturlighed", et argument som refererer til en forestilling om naturens moral?

6.1 THE SCIENCE WARS

For at forstå dette vender vi tilbage til teorien om Den Moderne Forfatning. Latour beskriver, hvordan samtlige forskellige videnskabelige tilgange til forståelse af materialiteten i Det Moderne kæmper fra forskellige positioner på et kontinuum, som er konstitueret ved to poler: En konstruktivistisk vs. en realistisk forståelse af relationen mellem vores erkendelse og objektet for erkendelse – i vores tilfælde kroppene. Latour finder denne kamp, som han betegner "The Science Wars", meningsløs, idet den bygger på en fejlagtig præmis: Hvis vi erkender materialitetens agens, er denne agens essentiel (Latour 2000: 17ff og Latour 2003: 62ff).

Konsekvensen af Det Modernes renselse af verden, så den forstås som opdelt i to ontologisk askilte sfærer - naturen og det sociale - er, at de moderne videnskaber om naturen er "asymmetriske". Med asymmetri mener Latour, at fænomener forklares enten

via naturen eller det sociale – og dermed forklares alle fænomener kun ud fra ét af disse perspektiver som illustreret på figuren nedenfor.

Figur 2. De moderne videnskaber. Latours figur (Latour 1998: 279)

Den moderne naturvidenskab (dvs den positivistiske enhedsvidenskab) har som ideal at frigøre sig fra sociale faktorer i studiet af naturen – og dermed ikke at medtage de sociale faktorer, der former objektet og forskningen. Idealet er at rense forskningen af natur og objekter for al social ”støj”. Når man skaber sand viden, er det et resultat af, at naturen som essens skinner uforstyrret igennem, og når man skaber falsk viden, er det et resultat af, at det sociale virker forstyrrende ind og hæmmer, at man kan se det essentielle (Latour 1996: 122). Forskere skal i deres studier benytte den menneskelige fornuft til at frigøre sig fra denne sociale støj. Således er dette videnskabssyn ifølge Latour assymetrisk, idet al sandhed forklares med naturen. Dette perspektiv har været anvendt til at forklare mere eller mindre af kønnenes beskaffenhed: Man kan nemlig ud fra dette perspektiv betragte visse af kønnenes egenskaber som værende et essentielt produkt af mande- og kvindekroppens kemiske og fysiske sammensætning.

Den poststrukturalistiske/konstruktivistiske kritik af naturvidenskaben – herunder den feministiske videnskabskritik og Mouffe - stiller spørgsmålstegn ved dette videnskabssyn, idet man mener, at videnskaben altid er et produkt af det sociale: Der findes intet objekt, som ikke netop får sin betydning igennem selve erkendelsen heraf. Og således vil al viden om objekterne afhænge af hvem, der har produceret den pågældende viden. Latour er enig i denne kritik af naturvidenskaben, fordi man her erkender videnskabens magt: Der er intet, som kan beskrives objektivt – hvis noget sådant hævdes, er det

udtryk for en objektivering af subjektive/diskursive interesser og forståelser. Imidlertid bliver konsekvensen af de poststrukturalistiske kritikker af videnskaberne, at naturen sættes helt ud af spillet, idet den kun får sin betydning i kraft af den sociale konstruktion heraf. Således er det poststrukturalistiske videnskabssyn ligeså asymmetrisk som det naturvidenskabelige, idet det sociale her tillægges al forklaringskraft (Latour 1996: 125f). I dette perspektiv er køn derfor et resultat af sociale konstruktioner, som knyttes til kroppenes fysiske design. Kønnene er således et resultat af diskursive kampe om at tillægge kroppene betydning, men kroppene har ingen betydning i sig selv.

Således er de poststrukturalistiske/konstruktivistiske videnskabskritikker blot Den Moderne Forfatning i sin yderste potens: En fuldstændig adskillelse mellem socialitet og materialitet igennem en forkastelse af ethvert anker til den materielle, ikke-menneskelige verden. De videnskabssyn, som er præsenteret herover – den positivistiske naturvidenskab og den konstruktivistiske kritik deraf – er derfor blot variationer inden for Det Moderne, idet natur og kultur holdes strengt adskilt. Man studerer natur (objekter) og kultur (subjekter), men man kan ikke studere dem samtidigt: Enten studerer man naturen som natur – og forklarer samfund med natur – eller også studerer man det sociale udelukkende som socialt; noget, der sker mellem mennesker – og forklarer naturen med det sociale. Man svinger således mellem to assymetriske forklaringsmodeller: konstruktivisme eller realisme (Latour 1998: 279 og Latour 1996: 127f). Man kan derfor ikke med Latour tale om Det Moderne og det Postmoderne. Begge dele er symptomer på det samme.

Disse to poler repræsenterer selvfølgelig ikke de eneste tilgange til materialitetens betydning. Mange forsøger på forskellig vis at kombinere disse to ved at forklare fænomener delvist realistisk, delvist konstruktivistisk, således af dele af fænomenet skyldes essentielle materielle forhold, mens andre dele er resultat af sociale konstruktioner. Men pointen er, at alle moderne videnskaber har det tilfælles, at man ser subjekt- og objekt-polen som konstituerende yderpunkterne for det kontinuum, hvorpå man kan placere sig: Man studerer enten naturen, det sociale eller en blanding mellem disse to.

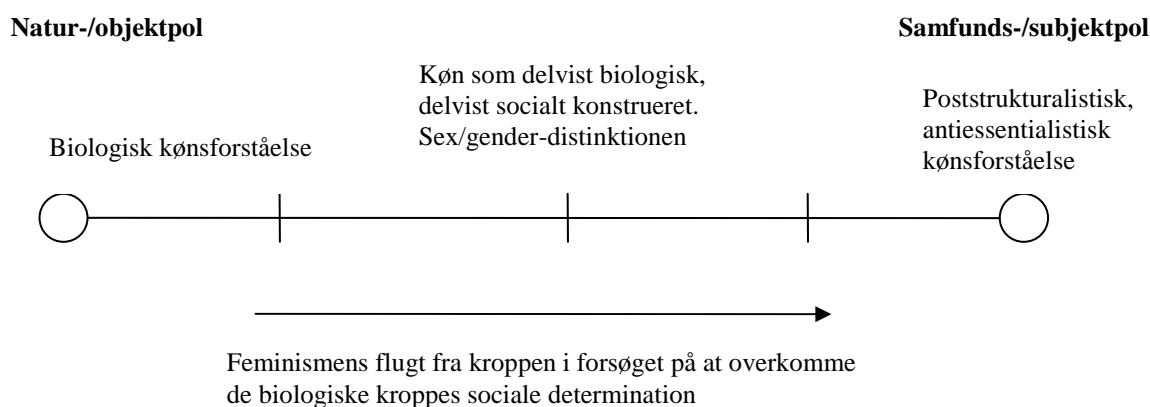
6.2 FEMINISMEN OG THE SCIENCE WARS

Vi kan nu forstå feminisms udvikling – som blev beskrevet tidligere - i dette perspektiv. Eftersom man (i Det Moderne) betragter materialiteten (objekterne) som essentielle, har visse strømninger indenfor feminisms løsning på problemet vedr. kroppenes sociale determination været en gradvis – og efterhånden total – afskrivning af kroppenes betydning for kønnenes beskaffenhed. For at gøre os fri af, at vores mulighed for at indtage forskellige identiteter begrænses af vores køn, må vi betragte kønnet som socialt konstrueret – alene ved at afskrive kroppenes betydning kommer vi ud over, at de bliver (socialt) determinerende.

Sex/gender distinktionen var første skridt på vej mod subjekt-polen: Ved at forstå kønnet som værende en kombination af biologi og sociale konstruktioner åbnedes mulighed for forandring og dermed frigørelse. Man accepterede, at en del af kønnet afhænger af fysik og kemi: kvinders og mænds forskellige hormonsammensætning har essentiel betydning. Og det, at manden leverer sæd, hvorimod kvinden producerer æg og desuden er bærer barnet i sin livmoder og ernærer det med mælk den første tid, har også essentiel betydning. Men en del af kønnet kan forstås som en social konstruktion – og dermed som foranderligt. Omend kønnet forstås som værende en kombination, holdes de to forklaringer adskilt: De forklarer forskellige dele af kønnet - og således opretholdes den Moderne adskillelse af materialiteten og socialiteten. For potentialet for forandring ligger ifølge sex/gender-feminismen netop i, at en del af kønnet udelukkende forklares ved det sociale.

Med opgøret med sex/gender-distinktionen trådte feminismen endnu nærmere subjekt-polen. Sex/gender-distinktionen efterlod nemlig rum for en delvist (materielt) essentialistisk forståelse af køn. For at gøre sig fri af den deraf følgende determinisme afskrev man det biologiske køns betydning. Denne strømning indenfor feminismen – som blev beskrevet mere grundigt i afsnittet ”Mod en antiessentialistisk forståelse af kroppen” – kan således i lyset af Latours teori om de asymmetriske videnskabssyn, forstås som en bevægelse mod subjekt-polen på kontinuummet for de moderne videnskaber (jvf. figur 2 og 3). I feminisms forsøg på at komme ud over kroppenes sociale determination, bevægede man sig med sex/gender-distinktionen et skridt

nærmere subjektpolen ved at forklare kønnet som delvist biologisk og delvist socialt fremfor udelukkende biologisk. Herefter bevægede man sig – stadig i forsøget på at komme ud over kroppens sociale determination – med den poststrukturalistiske kønsforståelse helt over på subjektpolen ved at eliminere det biologiske køns betydning og tillægge det sociale al forklaringskraft. Således er den poststrukturalistiske feminisme lige så moderne som både sex/gender-feminismen og den biologiske forståelse af køn – blot har Mouffe (som repræsentant for de mest radikale socialkonstruktivistiske kønsforståelser) indtaget en yderposition (subjektpolen) på kontinuumet som det ses på figur 3.

Figur 3. Feminismens flugt fra kroppen

Som tidligere nævnt er Haraway enig i opgøret med sex/gender – af samme grund som de poststrukturalistiske feminister: Haraway mener nemlig heller ikke, at det giver mening og efterlader tilstrækkeligt rum for forandring og frigørelse at tale om de biologiske kroppes essentielle egenskaber. Men hun finder det poststrukturalistiske alternativ meget problematisk. Haraway betoner i sin kritik af både positivismens objektsbegreb og den poststrukturalistiske tilgang til køn vigtigheden af kroppen og konsekvenserne af at se bort fra den som betydningsgivende:

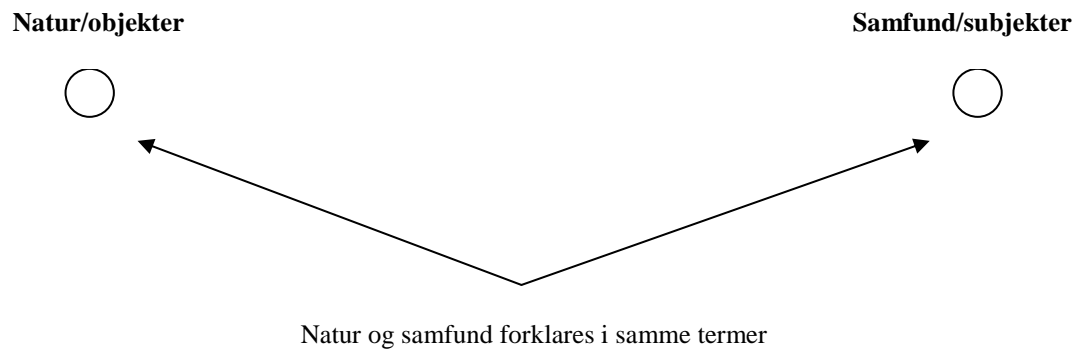
”...to lose authoritative biological accounts of sex(...) seems to be to lose too much; it seems to be to lose not just analytic power within a particular Western tradition, but the body itself as anything but a blank page for social inscriptions, including those of biological discourse.” (Haraway 1991: 197).

Ved at gøre kroppen udelukkende til et hylster for diskursiv magt efterlader man den som "a blank page" – et passivt objekt, som kan gøres til genstand for diskursernes magtudøvelse. Det eneste, der tilskrives agens som vidensproducent, er mennesket (Haraway 1991: 198). Men eftersom kroppen *har* agens, der bare ikke italesættes eller tillægges betydning inden for de strømninger, som Mouffe er en del af, betyder det faktisk, at kroppen kommer til at udøve magt, blot uden at denne magt problematiseres.

I debatten vedr. LKB så vi netop, at kroppen tilskrives en bestemt agens: Den familieform, som de biologiske kroppe anviser ved, at en biologisk befrugtning forudsætter samleje mellem en mand og en kvinde, betragtes som den "normale", "naturlige" familieform, netop fordi kroppen og dennes handlingsanvisninger kategoriseres som "natur" og dermed som noget apolitisk. At benægte kroppenes handlingsanvisninger gør ikke op med denne forestilling. Tværtimod efterlader benægtelsen af kroppenes betydning netop rum for, at denne forestilling kan bestå – at naturaliseringen af kroppene består, i stedet for en politisering af kroppenes handlingsanvisninger.

Omend konstruktivismen har haft afgørende betydning ved at stille spørgsmålstejn ved værende forestillinger og kategoriseringer og dermed åbne mulighed for forandring, ender den med den poststrukturalistiske kønsforståelse i en blindgyde: Idet man mener, at erkendelsen af materialitetens agens modvirker den antiessentialistiske ide, fordi materialiteten herved bliver essentiel, afskriver man sig fra at forstå den magt, materialiteten udøver og dermed forholde sig til den og ændre den. For reelt at kunne forstå fænomenerne, foreslår Latour et sving fremfor en videre bevægelse udad den konstruktivistiske blindgyde. (bevægelsen mod subjekt-polen vi så i figur 2 og 3) Han kalder det "One more turn after the social turn" (med "the social turn" henvises til konstruktivismens landevindinger – også kaldet "the linguistic turn") (Latour 1998). Vi skal – som beskrevet tidligere – tage materialitetens agens alvorligt, men på en helt ny måde, således at materialiteten ikke bliver essentiel og mulighederne for forandring fortsat består. Vi skal ikke blot finde et mødepunkt mellem subjekt- og objektpolen, men studere dem begge samtidigt – udfra det generaliserede symmetriprincip (jvf. figur

4): Vi skal ikke forstå natur og samfund som to ontologisk adskilte sfærer, men som et netværk, hvor natur og samfund i samspil og ved gensidig påvirkning skaber de materielt-diskursive mulighedsbetingelser (Latour 1998: 283f og Sørensen 2004: 8ff).

Figur 4. Det generaliserede symmetriprincip. Latours figur (Latour 1998: 281 og Latour 2003: 95).

Vi vil i det følgende se nærmere på, hvorledes vi i forhold til den konkrete problemstilling, som nærværende projekt tager sit udgangspunkt i, kan operationalisere denne forklaringsmodel med henblik på bedre at kunne forstå, hvad der er på spil i debatten om LKB.

6.3 EN NY MAGTFORSTÅELSE: MATERIEL-DISKURSIV MAGT

I forhold til den konkrete problemstilling, som denne diskussion af forskellige teoretiske tilgange til frigørelsen fra kroppenens sociale determination tager sit udspring i, har Haraway udviklet et begreb, som netop indfanger blandingen af materialitetens agens og sociale konstruktioner: Nemlig hendes begreb om ”det kropslige produktionsapparat”. Vi vil i det følgende redegøre for dette begreb for derefter at bruge det til at indfange, hvorfor kernefamiliediskursen er så stærk, som den tilsyneladende er – ved netop at inddrage materialitetens agens. Vi vil afslutningsvis diskutere, hvorledes denne nye forståelse af hvori hegemoniets styrke består, kan anvendes til bedre at kunne identificere hvorledes hegemoniet for alvor kan udfordres, så vi udnytter det potentiale for liberalisering af familienormerne, som reproduktionsteknologierne rummer.

7 DET KROPSLIGE PRODUKTIONSAPPARAT

Som tidligere nævnt tager Haraway afstand fra både sex/gender-distinktionen og poststrukturalismernes følgende afskrivning af det biologiske køn som værende betydningsbærende i biologisk forstand. I stedet udvikler Haraway ud fra sin materialitetsforståelse et andet kropsbegreb, der både skal indfange de diskursive konstruktioner, der konstant skaber kroppen påny, men som samtidig også skal indfange kroppens biologiske materialitet. Det er hendes begreb om ”det kropslige produktionsapparat” (The Apparatus of Bodily Production) (Haraway 1991: 197). Dette begreb er således et bud på dét ”one more turn”, som Latour efterlyser, idet Haraway med dette inddrager materialiteten, men på en ny måde: Det biologiske indtager ikke en del af forklaringskraften ift kønnet på ny, men indgår sammen med andre ikke-materielle forhold i det netværk, som skaber det matrix af kultur og biologi, der tilsammen udgør vores kroppe og produktionen af krop: Det kropslige produktionsapparat.

Haraway har i sin begrebsudvikling ladet sig inspirere af den amerikanske litteraturteoretiker Katie Kings begreb ”the apparatus of literary production”, som er et begreb for, hvordan litteratur bliver til i et matrix mellem teknologi, kunst og økonomi (Haraway 1991: 200). Ved at omskabe begrebet fra ”literary” til ”bodily” betoner Haraway, hvordan skabelsen af kroppen også er en del af en biologisk fakticitet – en grænse for hvad kroppen kan. Men samtidig - fordi hun overfører begrebet fra King, der også fremhæver det kunstneriske og økonomiske i litteraturproduktionen - får Haraway fremført, at hun også ser kroppen (dvs det kropslige produktionsapparat) som værende et produkt af fiktion, diskursive konstruktioner og socio/økonomiske sammenhænge (Haraway 1991: 200).

Hun introducerer således begrebet for at skabe mulighed for at forstå den komplekse produktion af kroppe og køn, der opstår i et krydsfelt mellem materielle, sociale, politiske, teknologiske, økonomiske og sproglige relationer (Lykke 1999: 156). Det kropslige produktionsapparat er på den måde et kropsbegreb, der vil indfange kroppen som et reproduktionsapparat af betydninger, muligheder og materielle grænserdragninger, hvori der også er indbygget diskursive ulige magtrelationer, der skaber specifikke former for normaliseringer, in- og eksklusioner.

Med det kropslige produktionsapparat betoner Haraway - ved at lægge vægt på den biologiske fakticitet - også den status, kroppen har som aktiv medskaber af betydning og mening i det sociale. I social interaktion kan kroppen netop forstås som et af de grænse-objekter, vi beskrev i afsnittet ”materialiteten som grænsedrager”: Den sætter grænser for vores fysiske handlen i givne sociale relationer. Samtidig ændrer disse grænser eller muligheder sig hele tiden, både pga den teknologiske innovation, som rykker grænserne for, hvad en konkret krop kan (fx blive befrugtet uden samleje) og fordi de historiske diskurser, vi indbygger i kroppen, ændrer sig: En kvindekrop har fx nu om dage mulighed for at bevæge sig i arenaer (som fx laboratoriet), hvor den tidligere ikke havde mulighed for at gøre sig gældende – og i det hele taget ikke havde mulighed for at komme ind.

7.1 HIERARKISERINGEN AF BEFRUGTNINGSFORMERNE OG DET KROPSLIGE PRODUKTIONSAPPARAT

I det næste vil vi se på, hvordan man kan forstå det binære hierarki af befrugtningsformer, som debatten vedr. LKB hviler på (og som derved understøtter kernefamiliediskursen) ud fra begrebet om det kropslige produktionsapparat. Vi vil således prøve at udvide vores forståelse fra en ren diskursiv forståelse af krop og reproduktionsformer, som vi indledte projektet med til en materiel-diskursiv forståelse. Dette vil vi både bruge til at forstå de eksklusionsprocesser, vi ser i empirien som følge af hierarkiseringen af befrugtningsformerne, samt som et afsæt for at forstå, hvordan man, stadig i perspektivet af Det Radikale Demokrati, kan skabe en liberalisering af normerne for familieformer og en ligestilling af familieformerne.

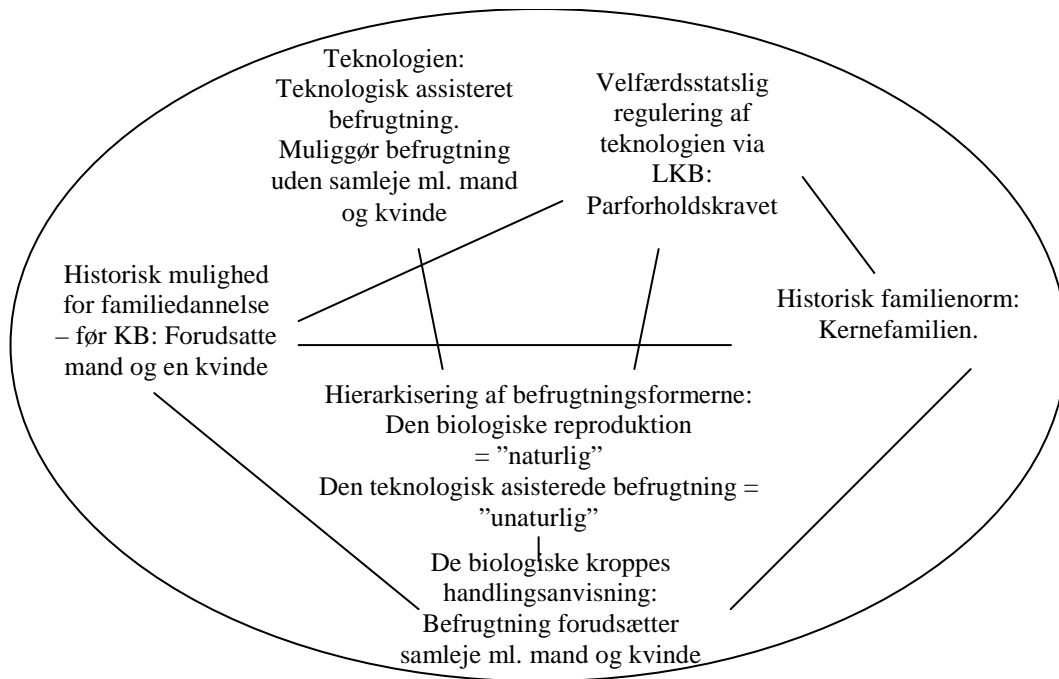
Hvori består det kropslige produktionsapparat, som afgrænser hvilke familieformer, der betragtes som "normale"? Der er flere ting, der spiller ind. Før teknologisk assisteret befrugtning var muligt, forudsatte befrugtning, som stadig er starten på en familie (her har teknologien dog endnu ikke formået at skabe alternativer!), samleje mellem en kvinde og en mand. Den heteroseksuelle kernefamilies status som den familieform, man i Danmark historisk fortrinsvist har praktiseret, har været understøttet af dette materielle vilkår. Der er selvfølgelig en lang række andre ting (så som fx seksualitetsnormer, den velfærdsstatslige organisering osv.), som har været medvirkende til at opretholde denne norm, men vi vil ikke komme nærmere ind på dette. Blot vil vi pointere, at de materielle vilkår for befrugtningen også har været understøttende for normen.

Teknologisk assisteret befrugtning repræsenterer imidlertid en dislokation i forhold til den selvfølgelig status, kernefamilien har opnået. For der er nu ikke længere nogen praktisk begrundelse for, at den heteroseksuelle kernefamilie skulle være den familieform, som praktiseres som den normale. Det er nu muligt at skabe familier uden forudgående samleje mellem en kvinde og en mand, og således er der åbnet op for, at også lesbiske og singler kan danne familie, der består af flere generationer. Imidlertid har man i 1997 med parforholdskravet i LKB institueret en norm om, at singler og lesbiske ikke bør modtage behandling med teknologisk assisteret befrugtning. Loven omhandler lægelig behandling, og det står derfor enhver jordemoder eller sågar cigarhandler frit for at benytte teknologien (den simple teknologisk assisterede befrugtning er ret enkel og kan udføres af hvem som helst). Derfor har lesbiske og singler fortsat rent praktisk mulighed for at benytte teknologien, men de familieidentiter, de repræsenterer, er ikke ligestillede med den heteroseksuelle kernefamilie. Endvidere kan lesbiske og singler ikke få behandlingen finansieret offentligt, hvilket medfører dels en socio-økonomisk skævhed imellem de forskellige familieformer. Dels er det et sundhedsmæssigt problem i det omfang lesbiske og singler selv, med hjælp fra mandlige bekendte, udfører teknologisk assisteret befrugtning under risikobefængte hygiejneforhold.

Denne manglende ligestilling imellem identiteterne understøttes – som vi så i analysen af debatterne – af forestillingen om, at den biologiske befrugtning er ”naturlig”, hvorimod den teknologisk assisterede befrugtning betragtes som ”unaturlig”. Den handlingsanvisning, som de biologiske kroppe giver (dvs at en familie forudsætter en mand og en kvinde), ophøjes pga. denne kategorisering til den ”rigtige” familieform. Den dislokation, som teknologien forårsagede, har ikke medført, at man stiller spørgsmålstegn ved denne forestilling. Således har teknologien blot åbnet for, at andre familieformer kan praktiseres. Der er, som vi så i analysen af debatten, sket en delvis liberalisering og det ser ud somom, at der inden for en overskuelig fremtid vil være flertal i Folketinget for en ophævelse af parforholdskravet. Men selvom nogen mener, at der ikke er grund til, at staten via reguleringen af teknologien modsætter sig praktiseringen af ”alternative” familieformer og selvom disse stemmer formår at skabe en liberalisering af loven, er der endnu ikke antræk til en radikal ligestilling af familieformerne: En ligestilling af identiteterne. Det kropslige produktionsapparat hviler således fortsat på en hierarkisering af familieformerne som det ses af figur 5.

**Det kropslige produktionsapparat:
Favorisering af den heteroseksuelle kernefamilie**

Figur 5. Den materielt-diskursive skabelse af mulighederne for familiedannelse

Vi er således vha. begrebet om det kropslige produktionsapparat i stand til at identificere, at problemet i dette konkrete tilfælde består i den status, de biologiske kroppe og disses handlingsanvisninger tildeles. Det, at familiedannelse traditionelt har forudsat en mand og en kvinde samt den moral, dette forhold tildeles i kraft af, at det er det vilkår, de biologiske kroppe giver os, understøtter normen om, at den heteroseksuelle kernefamilie er den mest rigtige familie. Den naturalisering, der i dag er behov for at politisere for at skabe en liberalisering af familieformerne, er således de biologiske kroppe handlingsanvisninger. Der er nu mulighed for at gøre op med traditionen, fordi de materielle vilkår ikke længere understøtter denne. Det, der står tilbage, er problemet om hierarkiseringen af de materielle vilkår. Og for at kunne politisere dette må tage materialitetens agens alvorligt og forstå, hvori den består: Ja, de biologiske kroppe anviser familier, som tager udgangspunkt i heteroseksuelle samleje. Men der er ingen grund til, at dette forhold skal forhindre os i at bruge teknologien til at danne andre familier. Der er ingen grund til at hierarkisere selve befrugtningsformerne.

At stille spørgsmålstejn ved denne hierarkisering er forudsætningen for at åbne op for en ligestilling af identiteterne.

7.2 UDVIDELSEN AF DE DISKURSIVE MULIGHEDSBETINGELSER. AT ITALESÆTTE KROPPENS AGENS OG TEKNOLOGIENS MULIGHEDER

Vi har nu vha. det kropslige produktionsapparat set, hvordan kroppens agens i samspil med hierarkiseringen af befrugtningsformerne medvirker til at skabe de magtforhold, der favoriserer kernefamilien fremfor lesbiske- og singlefamilier – som det kommer til udtryk i parforholdskravet i LKB. Vi vil nu samle op på den grundlæggende problemstilling, som har dannet rammen for den teoretiske diskussion, vi har været igennem: Hvorledes kan vi gøre os fri af kroppens sociale determination, således at der åbnes mulighed for identitetsmæssig ligestilling af familierne? En problemstilling, som vi på baggrund af diskursanalysen af debatten om LKB identificerede som værende helt central i forhold til at belyse, hvorledes teknologien kan skabe mulighed for en liberalisering af familienormerne, så lesbiske- og singlefamilier ligestilles med kernefamilien. (jvf problemformuleringen). Hierarkiseringen af befrugtningsformerne og den deraf følgende hierarkisering af kroppens handlingsanvisninger i forhold til familieskabelse kom nemlig til at betyde, at til trods for teknologiens udvidelse af mulighederne for befrugtning, betragtes lesbiske- og singlefamilier fortsat som mindre ”rigtige” end den heteroseksuelle kernefamilie.

Målet med dette projekt er at belyse de muligheder for liberalisering af familienormerne, så lesbiske- og singlefamilier ligestilles med kernefamilien, som teknologien åbner for. Dette mål forsøgte nået med baggrund i Laclau og Mouffes tanke om at udvide det politiske ved at stille spørgsmålstejn ved kernefamilien hegemoni. Men vi har gennem projektet fundet ud af, at deres (med særligt fokus på Mouffes) poststrukturalistiske, antiessentialistiske tilgang til den fysiske krop gjorde, at vi netop ikke kunne politisere de handlingsanvisninger, der ligger i kroppens agens, og som er med til at opretholde kernefamilien hegemoni. For at kunne politisere den objektive status, kroppens handlingsanvisninger tildeles, har vi derfor i stedet vha. begrebet om ”det kropslige produktionsapparat” forsøgt at indfange, hvorledes

kroppenes agens er medvirkende til at skabe de magtforhold, som favoriserer den heteroseksuelle kernefamilie. Vi har forsøgt at begribe denne magt som en materielt-diskursiv magt, som skabes i det gensidigt interagerende forhold mellem kroppenes agens (de rammer, den biologiske befrugtning giver), de historiske muligheder for at skabe familie (via samleje mellem mand og kvinde) og den følgende naturalisering af denne betingelse – samt den velfærdsstatslige regulering af reproduktionen. Dette skaber tilsammen den magt, som gør den heteroseksuelle kernefamilie til en stærk norm – som parforholdskravet udtrykker.

Liberaliseringen af familienormerne og ligestillingen af lesbiske- og singlefamilier med kernefamilien forudsætter således en italesættelse af, at den norm, som bliver udtrykt i parforholdskravet, hviler på en naturalisering af kroppenes handlingsanvisninger. Det skal artikuleres, at kroppens handlingsanvisninger er politiske: Vi kan ikke udlede et ”bør” af naturens handlingsanvisninger. Teknologien har udvidet mulighederne for, hvornår og hvordan befrugtning kan praktiseres, og denne udvidelse giver netop mulighed for at påpege, at kroppenes agens er politisk: Det kunne være anderledes.

Det er teknologien, som rykker grænserne for, hvad vi rent fysisk kan gøre. Men det er vigtigt, at vi tager teknologien alvorligt – som en reel udvidelse af mulighederne og ikke blot en underordnet mulighed, hvis formål primært er at skabe familier som tilnærmede de familier, der skabes via den primære befrugtningens form. Før først da kan vi bruge teknologien til at fremme ligestillingen af familienormer, fremfor blot at opretholde idealet om kernefamilien ved at hierarkisere selve befrugtningens former – og dermed undertrykke visse identiteter. Vi må forstå reproduktionsteknologien som en dislokation: Den er et fænomen, som udvider de materielle betingelser for reproduktion og derved dislokerer de sociale kategoriseringer og hierarkiseringer, som hidtil har været understøttet af, at befrugtningen forudsatte samleje mellem en mand og en kvinde. Hvis teknologisk assisteret befrugtning ligestilles med biologisk befrugtning, kan teknologien ses som en antagonisme i forhold til kernefamiliediskursen: Som et reelt, ligestillet alternativ, der undergraver den objektiverede forbindelse mellem den biologiske reproduktion og den sociale familie. Vi skal bruge denne dislokation aktivt

til at skabe en ny social orden, hvor familieformerne ligestilles, i stedet for at lade den gamle orden indfinde sig på ny via en hierarkisering af familieformerne.

En ophævelse af parforholdskravet er første skridt på vej imod en ligestilling af familieformerne. Men denne ligestilling ift civile rettigheder er blot en formel ligestilling; den hviler fortsat på en identitetsmæssig ulighed, idet den teknologisk assisterede befrugtning fortsat betragtes som en sekundær befrugtningsform, og dermed er de familier, som skabes herved, også sekundære. Dette ulighedsforhold afspejles fx ved, at selvom vi bevæger os mod en ophævelse af parforholdskravet, er stort set alle i Etisk Råd – inklusiv udfordrerdiskursen - enige om, at såfremt lesbiske og singler skal have adgang til teknologien, må behandlingen af disse finde sted i privat regi, mens heteroseksuelle kvinde i et stabilt parforhold fortsat skal kunne modtage (gratis) behandling i det offentlige (Folketinget har endnu ikke forholdt sig til spørgsmålet om finansiering).

Således er der måske udsigt til ligestilling ift de civile rettigheder (formel adgang til teknologien), men den manglende identitetsmæssige ligestilling betyder sandsynligvis bl.a, at familieformerne ikke ligestilles ift socio-økonomiske rettigheder (finansiering af behandlingen). Men ophævelsen af parforholdskravet er første skridt: For staten er via reguleringen af teknologien med til at instituere normer for familiedannelse, og således kan en liberalisering af lovgivningen være med til at åbne for en liberalisering af diskurserne om familiedannelse. Men denne liberalisering må gå hånd i hånd med en ligestilling af befrugtningsformerne, før familieformerne ligestilles i radikal grad: Som ligeværdige identiteter.

Vha. Det Radikale Demokratis ide om at reartikulere hegemoniske diskurser og Latour og Haraways forståelse af materialitetens agens, er vi i stand til at forholde os til det centrale problem: Den hegemoniske diskurs om hierarkiseringen af befrugtningsformerne. Vi er i stand til at artikulere befrugtningsformerne anderledes. Vi kan bidrage til ligestillingen af familieformerne ved at pege på, at hierarkiseringen af befrugtningsformerne er politisk og artikulere disse på ny: Som ligestillede teknikker til befrugtning, som giver mulighed for at skabe forskellige, ligestillede familier. Plurale,

ligestillede identiteter. Vi skal italesætte, at kroppene har agens og giver begrænsninger, men at disse begrænsninger kan ændres vha. af teknologien – og at teknologien repræsenterer en reel mulighed for udvidelse af familienormerne og ikke blot en mulighed for at ”sekundære” familieformer – eller til udelukkende at skabe familier efter kernefamilieidealet. Vi skal bruge teknologien som en mulighed for en sådan reartikulation.

Den fulde ligestilling af lesbiske- og singlefamilier som anerkendte identiteter i velfærdsstaten forudsætter altså en reartikulation af teknologien og de biologiske kroppe. Vi må forstå den teknologisk assisterede befrugtning som én blandt flere ligestillede måder, hvorpå man kan skabe børn. En måde, som vi pga kroppenes begrænsninger ikke tidligere kunne praktisere. En mulighed for at skabe nye familier. En mulighed for, at lesbiske og singler, som ønsker at reproducere sig, kan skabe familier, som ligestilles med den traditionelle kernefamilie.

8 KONKLUSION

Vores problemformulering lyder: *”Hvordan kan teknologisk assisteret befrugtning skabe mulighed for en liberalisering af familienormerne, så lesbiske- og singlefamilier ligestilles med kernefamilien?”*

Vha en diskursanalyse af en folketingsdebat om parforholdskravet i LKB og en redegørelse fra Etisk Råd om etiske problemstillinger i forhold til teknologisk assisteret befrugtning og den nuværende regulering af denne (LKB), fandt vi ud af, at den diskurs, som forhindrer en fuld identitetsmæssig ligestilling, er centreret omkring en hierarkisering af befrugtningsformerne, hvor den biologiske befrugtning er den privilegerede part. Dette bygger på at de handlingsanvisninger, der ligger i de fysiske kroppe (at biologisk befrugtning forudsætter samleje mellem en mand og en kvinde og at en familie dermed tager udgangspunkt i en mor, far og et barn) er blevet objektiverede, hvilket understøtter kernefamilien som den primære familieform.

Derfor blev målet for dette projekt, i lyset af Det Radikale Demokratis fordring om at udvide det politiske felt, at politisere den objektiverede status, som de fysiske kroppers handlingsanvisninger er blevet tildelt. Denne politisering er forudsætningen for, at teknologien kan medvirke til en liberalisering af familieformerne. Vi kom frem til, at vi skal reartikulere de forestillinger, vi har om krop, teknologi og befrugtningsformer:

For det første skal vi artikulere, at den statslige regulering af adgangen til teknologisk assisteret befrugtning, som den kommer til udtryk i parforholdskravet, har sit udgangspunkt i naturaliseringen i den fysiske kropps handlingsanvisninger. Og at denne hierarkisering er problematisk i et demokratisk perspektiv, idet den ikke blot

diskriminerer visse identiteter i staten - de singler eller lesbiske, som ønsker at stifte familie vha teknologisk assisteret befrugtning - men også instituerer en norm om, at den heteroseksuelle kernefamilie er bedre end andre familieformer.

For det andet skal vi artikulere, at man for at skabe ligestilling af familieformerne må artikulere den biologiske og den teknologisk assisterede befrugtning anderledes. I stedet for at anse den biologiske befrugtning som den primære befrugtningssform og den teknologisk assisterede som underordnet – dvs først og fremmest som en mulighed for at skabe familier, der ligner kernefamilien - må vi italesætte dem som forskellige, ligestillede befrugtningssformer, der skaber forskellige, ligestillede familieidentiteter.

Derfor må kroppe og teknologi italesættes anderledes. Vi må erkende, at kroppen har agens, men at denne agens er politisk og at det dermed er til forhandling, hvorledes vi forholder os til denne agens. Og vi må anskue teknologien som en mulighed for netop at udvide de muligheder, som kroppen giver os – ikke blot som en kunstig intervention i naturens orden. Som en mulighed for at ændre den sociale orden ved at flere kan få børn på flere ligestillede måder. Hvis denne reartikulation kan lykkes, kan teknologisk assisteret befrugtning skabe mulighed for en identitetsmæssig ligestilling af lesbiske- og singlefamilier med kernefamilien.

9 LITTERATURLISTE

Bryld, Mette & Lykke, Nina (2002) ”Cyborgbabyer og den politiske debat om det naturlige” i Balling, Gert (red) *Homo Sapiens 2.0 – når teknologien kryber ind under huden* (København, Gads Forlag) s. 195-215

Butler, Judith (1999) *Gender Trouble* (London, Routledge)

Christensen, Ann-Dorte og Siim, Birte (2001) *Køn, demokrati og modernitet. Mod nye politiske identiteter* (København K Hans Reitzels Forlag)

Dahlerup, Drude (2003) ”Ligestilling i dødvande – den ulidelige modstilling af lighed og forskel” i Borchorst, Anette og Dahlerup, Drude (red) *Ligestillingspolitik som diskurs og praksis* (Frederiksberg C, Forlaget Samfundslitteratur) s. 29-52

Dyrberg, Torben, Dreyer Hansen, Allan og Torfing, Jacob (2000) ”Metodiske refleksioner” i Dyrberg, Torben, Dreyer Hansen, Allan og Torfing, Jacob (red) *Diskursteorien på arbejde* (Frederiksberg C, Roskilde Universitetsforlag/Samfundslitteratur) s. 319-39 (20 sider)

Gerhauge, Charlotte (2002) ”En rigtig mor er ung og heteroseksuel” i Skov, Leonora Christina (red) *De røde sko – feminisme nu* (Århus, Tiderne Skifter) s. 51-60

Haraway, Donna (1991) ”Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective” i Haraway, Donna *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*” (London, Free Association Books) s. 184-201

Hasse, Cathrine og Henningsen, Inge og Søndergaard, Dorte Marie (2002) ’Køn og magt i akademia’ i Borchorst, Anette (red) *Magtudredningen: Kønsmagt under forandring* (København K, Hans Reitzels Forlag) s. 110-129

Jørgensen, Marianne Winther og Phillips, Louise (1999) *Diskursanalyse som teori og metode* (Frederiksberg C, Roskilde Universitetsforlag/samfundslitteratur)

Latour, Bruno (1996) *Vi har aldrig vært moderne. Essay i symmetrisk antropologi* (Oslo, Spartacus Forlag)

Latour, Bruno (1998) 'One More turn After the Social Turn' i Biagioli, Mario (ed) *The Science Studies Reader* (New York, Routledge) s. 276-289

Latour, Bruno (2000) *Pandoras Hope. Essays on the Reality of Science Studies* (Harvard, Harvard University Press)

Latour, Bruno (2003) *We Have Never Been Modern* (Eastbourne, Antony Rowe Ltd)

Laclau, Ernesto og Mouffe Chantal (2002) "Hinsides det sociales positivitet: Antagonismer og Hegemoni" i Dreyer Hansen, Allan og Jensen, Carsten *Det radikale demokrati – diskursteoriens politiske perspektiv* (Frederiksberg C, Roskilde Universitetsforlag) s. 37-102

Lykke, Nina (1999) "Sundhed – en postpositivistisk hybrid?" i Sørensen, Anne Scott og Dalgård, Christine (red) *Sundhed mellem biologi og kultur – en bog om nye sundhedsbegreber* (København, Nordisk Forlag/Gyldendalske Boghandel) s. 143-162

Lykke, Nina (2002) 'Feminist Cultural Studies of Technoscience and Other Cyborg Studies. A Cartography' i Rosi Braidotti, Janny Nieboer & Sanne Hirs (eds) *The Making of European womens's studies* (Utrecht, Athena) s. 133-142

Mouffe, Chantal (1992) "Democratic Citizenship and the Political Community" i Mouffe Chantal (red) *Dimensions of Radical democracy: Pluralism, Citizenship, community* (London, Verso) s. 224-239

Mouffe, Chantal (2002) "Feminisme, medborgerskab og radikal demokratisk politik" i Dreyer Hansen, Allan og Jensen, Carsten *Det radikale demokrati – diskursteoriens politiske perspektiv* (Frederiksberg C, Roskilde Universitetsforlag) s. 195-212

Nielsen, Klaus (2005) "Introduktion: Institutionelle tilgange inden for samfundsvidenskaberne" i Nielsen, Klaus (red) *Institutionel Terori – en tværfaglig introduktion* (Frederiksberg C, Roskilde Universitetsforlag) s. 15-43

Siim, Birte (2001) "Nye udfordringer til feministiske teorier om køn og demokrati" i *Kvinder, køn og forskning*, 2001, (10) 1 s. 8-17.

Stormhøj, Christel (2003) "Queering the Family: Critical Reflections on state-regulated heteronormativity in the Scandinavian Countries" i *lambda nordica* 1-2 s. 38-56

Stormhøj, Christel (2004) 'Feministisk teori – Videnskabsteoretiske positioner' i Fuglsang og Olsen (red): *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne – på tværs af fagkulturer og paradigmer* (Frederiksberg C, Roskilde Universitetsforlag) s. 473-516

Stormhøj, Christel (2006) *Poststrukturalismer – videnskabsteori, analysestrategi, kritik* (Frederiksberg C, Forlaget Samfundslitteratur)

Sørensen, Knut H. (2004) 'Tingenes samfund. Kunnskap og materialitet som sosiologiske korrektiver', i *Sosiologi i dag* (34) 2 s. 5-26

Søndergaard, Dorte Marie (1996) *Tegnet på Kroppen* (Århus, Museum Tusulanums Forlag)

Torfin, Jacob (2005) "Institutionaliseringsprocesser" i Nielsen, Klaus (red) *Institutionel teori – en tværfaglig introduktion* (Fredriksberg C, Roskilde Universitetsforlag) s. 165-80

Würtz, Søren (2005) *Mennesket, etikken, teknologien – Et studie i bioetik med fosterdiagnosen som eksempel* Specialeserien Nr. 87, 2005, (Københavns Universitet, Sociologisk Institut)